

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MEDIA DİSKURSUNDA MANİPULYATİV
STRATEGİYANIN LİNGVOSEMİOTİK VƏ KOQNİTİV
ASPEKTLƏRİ**

İxtisas: 5704.01- Dil nəzəriyyəsi

Elm sahəsi: Filologiya elmləri

İddiaçı: **Minaxanım Əfqan qızı Hacıyeva**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2026

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Rəsmi opponentlər:

Filologiya elmləri doktoru, Professor
İlham Mikayıl oğlu Tahirov
Filologiya elmləri doktoru, Professor
Bahar Cumay qızı Cəfərova
Filologiya elmləri doktoru, Professor
Gülçöhrə Babaəli qızı Əliyeva
Filologiya elmləri doktoru, Professor
Əfqan Əli oğlu Abdullayev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.06 Dissertasiya şurasının bazasında olan BED 1.06 Birdəfəlik Dissertasiya şurası

Dissertasiya Şurasının
sədri:

Filologiya elmləri doktoru, Professor
Nadir Balaoğlan oğlu Məmmədli

Dissertasiya Şurasının
elmi katibi:

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri:

Filologiya elmləri doktoru, Professor
Məsud Əhməd oğlu Mahmudov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Manipulyasiya anlayışı uzun müddətdir ki, müxtəlif elm sahələrinin diqqət mərkəzində olan mürəkkəb və çoxqatlı məfhum kimi dəyərləndirilir. Psixologiyada o, fərdin davranışına və qərarvermə prosesinə dolayı təsir mexanizmi kimi izah olunur, sosiologiyada sosial münasibətlərin və kollektiv şüurun yönləndirilməsi kontekstində şərh edilir, politologiyada ictimai rəyin formalaşdırılması vasitəsi kimi araşdırılır, kriminologiyada isə davranışın gizli motivlərinin və təsir üsullarının öyrənilməsi ilə əlaqələndirilir. Tibb sahəsində belə manipulyasiya müəyyən hallarda terapeutik kommunikasiya forması kimi qiymətləndirilir. Bu fərqli yanaşmaların hamısını birləşdirən əsas cəhət manipulyasiyanın açıq məcburiyyətə əsaslanmaması, daha çox düşüncə və davranışın gizli istiqamətləndirilməsi yolu ilə həyata keçirilməsidir. Məhz bu xüsusiyyət manipulyasiyanı dil və kommunikasiya ilə sıx bağlı olan fenomenə çevirir.

Müasir mərhələdə manipulyasiya artıq yalnız sosial və ya psixoloji hadisə kimi deyil, diskursiv müstəvidə reallaşan linqvistik proses kimi də aktualıq qazanmışdır. Dil yalnız informasiya ötürmək vasitəsi deyil, eyni zamanda reallığı müəyyən çərçivədə təqdim etmək, qiymətləndirmək və interpretasiya etmək alətidir. Buna görə də manipulyasiya anlayışının dilçilik müstəvisində araşdırılması elmi baxımdan zəruri istiqamət kimi meydana çıxır. Təqdim olunan dissertasiya işində manipulyasiya və ona xas olan strategiyalar dilçiliyin predmet sahəsinə daxil edilərək media diskursu materialları əsasında linqvosemiotik və koqnitiv aspektlərdə təhlil edilmişdir. Burada manipulyasiya semantik dəyişikliklə məhdudlaşmır, işarə sisteminin təşkili, kontekstin qurulması, məna qatlarının istiqamətləndirilməsi və konseptual strukturların transformasiyası kimi çoxsəviyyəli mexanizm qismində nəzərdən keçirilir.

Digər diskurs növləri ilə müqayisədə manipulyativ strategiyaların media diskursunda daha qabarıq şəkildə təzahür

etməsi təsadüfi deyil. Media diskursu geniş auditoriyanı əhatə edən, institusional xarakter daşıyan və eyni zamanda gündəlik kommunikasiya ilə sıx bağlı olan spesifik sahədir. O, müxtəlif diskurs formalarını öz daxilində birləşdirərək onları yeni kontekst çərçivəsində təqdim etmək imkanına malikdir. Bu xüsusiyyət media diskursunu ictimai rəyin formalaşmasında və sosial davranış modellərinin istiqamətləndirilməsində mühüm faktora çevirir. Kütləvi informasiya vasitələrində yayılan mətnlər yalnız faktların ötürülməsi ilə kifayətlənmir, həm də həmin faktların necə dərk olunacağını müəyyən edən çərçivəni formalaşdırır.

Əvvəlki dövrlərdə media əsasən televiziya, radio və çap mətbuatı ilə təmsil olunurdu və informasiyanın istehsalı və yayımı müəyyən redaksiya mexanizmləri ilə tənzimlənirdi. Rəqəmsal texnologiyaların inkişafı ilə bu vəziyyət əsaslı şəkildə dəyişmişdir. İnternet mühiti informasiyanın sürətli və geniş miqyasda yayılmasına şərait yaratmış, eyni zamanda diskurs istehsalçıları dairəsini genişləndirmişdir. Artıq yalnız peşəkar jurnalistlər deyil, müxtəlif sosial qrupların nümayəndələri də media məkanında aktiv iştirak edirlər. Bu proses bir tərəfdən informasiya müxtəlifliyini artırmış, digər tərəfdən manipulyativ strategiyaların tətbiq imkanlarını genişləndirmişdir. Belə imkanlar daxilində media diskursu qlobal xarakter alaraq zaman və məkan məhdudiyətlərini aradan qaldırmış, qeyri-adi təsir gücü qazanmışdır.

Müasir media mühiti multimodal struktura malikdir. Mətn, səs və vizual elementlərin paralel təqdimatı auditoriyanın diqqətini cəlb etməklə yanaşı, təsirin intensivliyini də artırır. Bu mühitdə başlıqlar, vurğular, seçilmiş leksik vahidlər və kontekstual çərçivələr manipulyativ məqsədlərin reallaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Media diskursu istənilən informasiyanı müəyyən istiqamətdə təqdim etmək, hadisələri seçilmiş baxış bucağından şərh etmək və auditoriyanın interpretasiya trayektoriyasını istiqamətləndirmək imkanına malikdir. Beləliklə, o, yalnız reallığı əks etdirən deyil, eyni zamanda onu strukturlaşdıran və yenidən quraraq təqdim edən mexanizm kimi çıxış edir.

Media diskursunun bu gücü ictimaiyyətin düşüncə və davranış modellərinə təsir göstərmək qabiliyyəti ilə müşayiət olunur. Adresant informasiyanı təqdim edərkən dilin funksional imkanlarından istifadə etməklə auditoriyanın koqnitiv bazasına yönəlir. Bu zaman faktın özü deyil, onun təqdimat forması həlledici əhəmiyyət daşıyır. Kontekstin seçilməsi, qiymətləndirici komponentlərin əlavə edilməsi və ya müəyyən detalların ön plana çəkilməsi resipientin hadisəni dərk etmə formasını dəyişə bilər. Nəticədə manipulyasiya açıq təzyiq yolu ilə deyil, mövcud mental strukturların istiqamətləndirilməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

Media sahəsinin bazar iqtisadiyyatı və siyasi kommunikasiya ilə sıx əlaqəsi də manipulyativ strategiyaların aktuallığını artırır. Reklam və marketing proseslərində istehlakçı davranışının yönləndirilməsi, siyasi diskursda seçici rəyinin formalaşdırılması və ictimai kampaniyalarda kollektiv mövqenin dəyişdirilməsi dil vasitəsilə həyata keçirilən təsir mexanizmləri ilə bağlıdır. Bu baxımdan manipulyasiya problemi yalnız nəzəri deyil, həm də praktik əhəmiyyət daşıyır.

Dil və manipulyasiya arasındakı münasibətlər son illərdə praqmalinqvistikanın və koqnitiv dilçiliyin inkişafı fonunda daha geniş şəkildə araşdırılmağa başlanmışdır. Lakin ölkə dilçiliyində media diskursunda manipulyativ strategiyaların lingvosemiotik və koqnitiv yanaşmanın vəhdətində sistemli şəkildə təhlili ayrıca tədqiqat obyektinə kimi formalaşmamışdır. Mövcud araşdırmalarda əsas diqqət leksik və ya sintaktik səviyyələrə yönəldilsə də, manipulyasiyanın konseptual və semiotik mexanizmləri kompleks şəkildə izah olunmamışdır. Eyni zamanda müxtəlif janrlara aid media materialları əsasında strategiya və taktika münasibətlərini vahid model çərçivəsində ümumiləşdirən sistemli yanaşmaya da rast gəlinmir.

Bu səbəbdən manipulyativ strategiyaların lingvosemiotik və koqnitiv parametrlər üzrə empirik material əsasında təhlili xüsusi aktuallıq kəsb edir. Mövzunun əhəmiyyəti bir tərəfdən müasir media mühitinin artan təsir gücü ilə, digər tərəfdən isə manipulyasiyanın dil və idrak səviyyəsində kompleks şəkildə araşdırılmaması ilə

müəyyənləşir. Təqdim olunan tədqiqat işi məhz bu boşluğu doldurmağa, media diskursunda manipulyativ strategiyaların struktur və koqnitiv əsaslarını sistemli şəkildə izah etməyə yönəlmişdir.

İstər milli, istərsə də xarici tədqiqatlarda media diskursu ilə bağlı fərqli aspektlərdən olan araşdırmalara Azərbaycan (A.Y.Məmmədov¹, A.Allahverdiyeva², N.M.İmanova³, A.M.Cəlilzadə⁴, M.Mönsümova⁵, V.Əliyev⁶ və s.), rus (S.N.Qrinyayev⁷, T.Q.Dobrosklonskaya⁸, E.S.Kara-Murza⁹, və s.) və qərb (Z.S.Harris¹⁰, B.Sharp¹¹, G.Zaltman¹², M.Domning¹³,

---

¹ Məmmədov,A.,Məmmədov,M.Diskurs tədqiqi./A.Məmmədov, M.Məmmədov. – Bakı: BDU, –2016. –112 s.

² Allahverdiyeva,A.M. İngilisdilli Televiziya Mətnlərinin Koqnitiv Xüsusiyyətləri. /Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim avtoreferat. / – Bakı, 2014

³ İmanova, N. Media Və Diskurs. / N.İmanova. İpək Yolu, No.2, Azərbaycan Universiteti: –2024, –s.129-133

⁴ Cəlilzadə, A.M. Britaniya Və Amerika Media Diskursunda Abreviaturların Struktur-Semantik Və Funksional Xüsusiyyətləri. /Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya./ – Naxçıvan, 2023, – 162 s.

⁵ Mönsümova, M. Media diskursa dair tədqiqatlarda əsas anlayışlar. / M.Mönsümova. ADU Elmi Xəbərlər, №1, –2021. –S.31-37

⁶ Əliyev,V.Z. Müasir Dövrə Xarici Kiv-Də İnformasiya İlə Manipulyasiya Və Onun Azərbaycan İnternet Mediasına Təsiri. /Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş avtoreferat./ – Bakı, 2017, – 268 s.

⁷ Гриняев, С.Н. Информационная война: история, день сегодняшний и перспектива/ С.Н.Грянев. – СПб.: Арлит, – 2000. –с.14-17

⁸ Добросклонская,Т.Г. Медиалингвистика: теория, методы, направления. / Т.Г.Добросклонская. Монография / –Москва: КДУ, Добросвет, –2020. –180 с.

⁹ Кара-Мурза,Е.С. ИмPLICITная информация как средство рекламного воздействия / Е.С.Кара-Мурза // Медиальманах. №3. –2005. –С. 84-96.

¹⁰ Harris,Z.S. Discourse analysis // The structure of language: Readings in the philosophy of language Vol. 28. № 1.. Univ. of Pennsylvania: –1952. –p.474-49

¹¹ Sharp,B. How brands grow - what marketers don't know? –Oxford:–2010.–246

¹² Zaltman,G. How Customers Think: Essential Insights into the Mind of the Markets. –Boston: Harvard Business School Press, – 2003. –323 p.

¹³ Domning,M. et al. Neurokommunikation im Eventmarketing. Wie die Wirkung von Events neurowissenschaftlich planbar wird. / M.Domning. –Wiesbaden: – 2009. –173 S.

Dr.Şayer¹⁴, Ç.D.Heiner¹⁵ və s.) tədqiqatçılarının işlərində rast gəlmək mümkündür. Eynilə manipulyativliklə bağlı olan bəzi Azərbaycan (A.Allahverdiyeva¹⁶, K.Həbibova¹⁷, N.Adilova¹⁸ və s.), rus (E.Koseriu¹⁹, V.V.Krasnix²⁰, T.A.Koroleva, İ.A.Dyaçenko, O.P.Petruşina, Y.A.İliçeva və s.) və qərb (T.A.van Dijk²¹, W.Schneider²², S.Beckmann²³, S.Kasper²⁴, G.Wolf və s.) tədqiqatçılarının da işləri maraqlıdır.

“İngilisdilli televiziya mətnlərinin koqnitiv xüsusiyyətləri” (2014) adlı namizədlik dissertasiyasında A.M.Allahverdiyeva²⁵

---

¹⁴ Scheier,Dr., Held,Ch.D. Wie Werbung wirkt. Erkenntnisse des Neuromarketings, / –München: –2006. –211 S.

¹⁵ Heiner,L. Geisteswissenschaftliche Aspekte der Interpretation von Text und Bild./ L.Heiner. –Berlin: Atlas Akademie Press, –2024. –80 S.

¹⁶ Allahverdiyeva,A.M. İngilisdilli Televiziya Mətnlərinin Koqnitiv Xüsusiyyətləri. /Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim avtoreferat. / – Bakı, 2014

¹⁷ Həbibova, K.Ə. Nitqdə manipulyativ aktların variasiyaları. // Elmi xəbərlər, Cild 15, N1. –SDU: –2019. – S.18-23

¹⁸ Adilova,N.F. Yeni media ilə siyasi mədəniyyətə strateji təsir üsulları. // Pedaqoji Universitetin xəbərləri N3. Humanitar, ictimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası. – 2021. – s.42-50

¹⁹ Косериу,Э. Синхрония, диахрония и история./ Э.Косериу. «Новое в лингвистике», вып. 3, Изд. иностр. лит., – М.: – 1963. –стр. 175

²⁰ Красных,В.В. Свой среди «чужих»: миф или реальность?/ В.В.Красных. – М.: Гнозис, –2003. –375 с.

²¹ Dijk,T.A.van. Discourse and manipulation// Discourse & Society. SAGE Publications: –2006 (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi), Vol 17(3): –p. 359–383

²² Schneider,W. Wörter machen Leute: Magie und Macht der Sprache. –Piper: – 1986. – 432 S.

²³ Beckmann, S., König, P., Wolf, G. Sprachspiel und Bedeutung. –Tübingen: Max Niemeyer: –2000. –347 S.

²⁴ Kasper,S. Einführung in die Semantik und Pragmatik. / S.Kasper. – Düsseldorf: –2020. –157 S.

²⁵ Allahverdiyeva,A.M. İngilisdilli Televiziya Mətnlərinin Koqnitiv Xüsusiyyətləri. /Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim avtoreferat. / – Bakı, 2014

ingilisdilli televiziya kanallarında verilən mətnlərin koqnitiv xüsusiyyətlərini araşdırmışdır.

“Amerika, rus və Azərbaycan mediadiskursunda konseptual metaforlar sistemi” (2022) adlı namizədlik dissertasiyasında Ü.H.Şahverdiyeva²⁶ ABŞ, Rusiya və Azərbaycan media diskurslarında konseptual metaforları araşdırmışdır.

“Böyük Britaniya və Amerika media diskursunda abreviaturların struktur-semantik və funksional xüsusiyyətləri” (2023) adlı namizədlik dissertasiyasında A.M.Cəlilzadə²⁷ Britaniya və Amerika media diskursunda işlənmiş abreviaturların struktur və semantik xüsusiyyətlərini araşdırmışdır.

“Diskursda metaforlaşma problemi” (2024) adlı namizədlik dissertasiyasında A.V.Səfərova²⁸ Azərbaycan və ingilis dillərindən götürülmüş diskurslarda metaforlaşmış ifadələrin funksional-semantik və struktur xüsusiyyətlərini və əlamətlərini araşdırmışdır.

Göründüyü kimi, adları çəkilən tədqiqatlar mövzunun müxtəlif istiqamətlərinə dair əhəmiyyətli nəzəri qənaətlər təqdim etsə də, onların heç birində media diskursunda manipulyativ strategiyaların linqvosemiotik və koqnitiv aspektləri vahid və sistemli çərçivədə araşdırılmamışdır. Mövcud işlərdə ya diskurs anlayışının ümumi nəzəri problemləri, ya manipulyasiya fenomeninin sosial və psixoloji tərəfləri, ya da müəyyən dil səviyyələrində müşahidə olunan üslubi vasitələr ön plana çəkilmişdir. Lakin media diskursunda manipulyativ strategiyaların

---

²⁶Şahverdiyeva,Ü.H. Amerika, rus və Azərbaycan mediadiskursunda konseptual metaforlar sistemi. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya./ Şahverdiyeva,Ü.H. - Bakı: 2022, - 163 s.

²⁷ Cəlilzadə, A.M. Britaniya Və Amerika Media Diskursunda Abreviaturların Struktur-Semantik Və Funksional Xüsusiyyətləri. /Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya./ – Naxçıvan, 2023, – 162 s.

²⁸ Səfərova,A.V. Diskursda metaforlaşma problemi (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya./ Səfərova,A.V. -Bakı: 2024, - 150 s.

hansı işarə mexanizmləri və hansı koqnitiv modellər üzərindən reallaşdığı məsələsi kompleks şəkildə təhlil obyektinə çevrilməmişdir. Xüsusilə manipulyativ strategiyaların “dil oyunu” mexanizmi ilə əlaqələndirilməsi və bu əlaqənin həm semiotik, həm də idraki müstəvidə izahı elmi ədəbiyyatda yetərinə işlənmiş sahə olaraq qalır. Bu fakt problemin yeni yanaşma ilə araşdırılmasını zəruri edir.

Media diskursu informasiyanın ötürülməsi ilə yanaşı, onun qiymətləndirilməsi və istiqamətləndirilməsi funksiyasını da daşıyır. Bu baxımdan onun əsas vəzifəsi yalnız informativliklə məhdudlaşmır, təsiretmə və yönləndirmə xüsusiyyəti daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Manipulyativlik nöqtəyi-nəzərindən yanaşdıqda media diskursu reallığın sadəcə təsviri deyil, onun müəyyən baxış bucağından qurulmuş təqdimatıdır. Məhz bu təqdimat prosesində dilin qeyri-adi vahidləri, xüsusilə “dil oyunları” xüsusi əhəmiyyət qazanır. Çünki dil oyunu adi kommunikativ aktdan fərqli olaraq məna qatlarını dəyişdirir, gözlənilməz assosiasiyalar yaradır və resipientin diqqətini standart strukturdan kənara yönləndirir.

“Dil oyunları” dil normalarından məqsədli yayınma əsasında formalaşır. Bu yayınma təsadüfi deyil, müəyyən niyyətə xidmət edən şüurlu seçimdir. Ekspressivlik və poetiklik baxımından daha kəskin performans nümayiş etdirən bu vahidlər müasir dilçilikdə xüsusi maraq doğurur. Onların araşdırılması yalnız lingvistik problem kimi deyil, eyni zamanda fəlsəfi və koqnitiv məsələ kimi də aktuallaşmışdır. Dilçiliklə digər humanitar sahələrin kəsişmə nöqtəsində meydana çıxan bu fenomen, xüsusilə son dövrlərdə interdisiplinar tədqiqatların diqqət mərkəzindədir. Çünki “dil oyunu” anlayışı dilin sabit sistem kimi deyil, fəaliyyət və situasiya daxilində dəyişkən struktur kimi qavranılmasına imkan yaradır.

Dil normalarını bilərəkdən pozan bu vahidlərin kommunikativ təsiri çox vaxt ənənəvi, normativ aktlardan daha güclü olur. Qeyri-adi quruluş, semantik sürüşmə və gözlənilməz assosiativ əlaqələr resipientin koqnitiv bazasını aktivləşdirir və informasiyanın daha dərinə qavranılmasına səbəb olur. Bu işə manipulyativ strategiyalar üçün əlverişli zəmin yaradır. “dil oyunları” ilə media

diskursunu birləşdirən əsas cəhət məhz onların manipulyativ potensialıdır. Hər iki halda məqsəd yalnız məlumat vermək deyil, həm də müəyyən münasibət formalaşdırmaq, qiymətləndirmə istiqaməti yaratmaqdır. Media aktorları dilin qeyri-adi performans imkanlarından istifadə etməklə öz niyyətlərini daha təsirli şəkildə reallaşdırırlar.

Beləliklə, media diskursu «dil oyunları»nın tətbiqi üçün xüsusi kommunikativ mühit yaradır. Burada normadan yayınma estetik və ya təsadüfi hadisə deyil, məqsədyönlü diskurs strategiyasının tərkib hissəsidir. Dil fəlsəfəsində meydana çıxmış “dil oyunu” anlayışı, L.Vitgenştaynın qeyd etdiyi kimi, həyatın formalarından biridir və gündəlik kommunikasiya praktikası ilə sıx bağlıdır. İnsanlar gündəlik ünsiyyətdə də müxtəlif situasiyalara uyğun olaraq fərqli dil oyunlarından istifadə edirlər. Lakin media platformasında bu mexanizm daha sistemli və planlı şəkildə işlədilir. Burada dil oyunu artıq spontan deyil, müəyyən ideoloji və ya kommunikativ məqsədə xidmət edən struktur elementinə çevrilir.

Təqdim olunan tədqiqatda media diskursuna xas manipulyativ strategiyalar məhz “dil oyunları” prizmasından araşdırılmışdır. Bu yanaşma problemin həm linqvosemiotik, həm də koqnitiv aspektlərini paralel şəkildə izləməyə imkan vermişdir. Dil vahidlərinin seçimi, kontekst daxilində yerləşdirilməsi və semantik transformasiyası semiotik sistem çərçivəsində təhlil edilmiş, eyni zamanda bu proseslərin auditoriyanın idrak mexanizmlərinə necə təsir göstərdiyi müəyyənləşdirilmişdir. Araşdırmada Azərbaycan, türk, rus, ingilis və alman dillərinə aid media nümunələri müqayisəli şəkildə təhlil edilmiş, manipulyativ strategiyaların gerçəkləşməsinə səbəb olan taktiki vasitələr sistemləşdirilmişdir. Müxtəlif dillərin materialı üzərində aparılan müşahidələr göstərmişdir ki, “dil oyunları” universal linqvistik fenomen olsa da, onların tətbiq formaları mədəni və sosial kontekstdən asılı olaraq dəyişir.

Bu metodoloji yanaşma mövzusunun yeni baxış bucağından araşdırılmasına şərait yaratmışdır. Manipulyativ strategiyaların yalnız dil səviyyəsində deyil, həm də konseptual və koqnitiv səviyyədə reallaşdığı əsaslandırılmışdır. Nəticədə media diskursunda

«dil oyunları»nın təsiretmə potensialı auditoriyanın manipulyasiyasına xidmət edən idraki transformasiya mexanizmi kimi izah edilmişdir. Bu isə problemin daha dərin və sistemli şəkildə anlaşılmasına imkan vermişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Media diskursunda adresant-manipulyatorların istifadə etdikləri manipulyativ strategiyalar tədqiqatın obyektini təşkil edir. Tədqiqatın predmeti Azərbaycan, türk, rus, ingilis və alman dillərində yayımlanan seçilmiş media mətnlərində (xəbər, analitik yazı və ictimai-siyasi məzmunlu materiallarda) adresant-manipulyatorların niyyət və məqsədləri ilə şərtlənən manipulyativ strategiyaların linqvosemiotik və koqnitiv xüsusiyyətlərinin empirik material əsasında öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi media diskursunda istifadə olunan manipulyativ strategiyaların linqvosemiotik və koqnitiv aspektlərdə səciyyəvi xüsusiyyətlərini sistemli şəkildə araşdırmaq, onların struktur və funksional mexanizmlərini üzə çıxarmaqdan ibarətdir. Bu məqsəd çərçivəsində manipulyasiyanın yalnız dil vahidlərinin seçimi ilə məhdudlaşmadığı, eyni zamanda işarə sisteminin təşkili, kontekstual çərçivələndirmə və mental modellərin istiqamətləndirilməsi vasitəsilə reallaşdığı elmi əsaslarla göstərilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Araşdırma media diskursunun təsiretmə potensialını izah etməyi, “dil oyunu” fenomeninin bu prosesdə oynadığı rolu müəyyənləşdirməyi və manipulyativ strategiyaların vahid konseptual modelini formalaşdırmağı qarşıya məqsəd qoyur. Məqsədə çatmaq üçün tədqiqatın qarşısında bir sıra vəzifələr yaranmışdır:

- Diskurs anlayışının və onun növlərinin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi, media diskursunun digər diskurs tiplərindən fərqləndirən xüsusiyyətlərinin sistemləşdirilməsi;
- Media diskursunun manipulyativ təbiətinin və onun kommunikativ-pragmatik əsaslarının araşdırılması;
- “Dil oyunu” anlayışının dil fəlsəfəsi və L.Vitgenştayn konsepsiyası çərçivəsində nəzəri baxımdan təhlili;

- “dil oyunları” ilə manipulyativ strategiyalar arasındakı əlaqələrin linqvistik və koqnitiv aspektdən müəyyənləşdirilməsi;
- Media diskursuna məxsus linqvistik parametrlərin və manipulyativ strategiyaların linqvosemiotik göstəricilərinin təhlili;
- Media mətnləri əsasında manipulyativ strategiyaların koqnitiv mexanizmlərinin və taktikalarının empirik şəkildə müəyyənləşdirilməsi;
- Konseptual metaforlar və “dil oyunları” arasında əlaqələrin media diskursu materialı üzərində sistemləşdirilməsi;
- Əldə olunan nəticələr əsasında media diskursunda manipulyativ strategiyaların ümumi modelinin formalaşdırılması.

Beləliklə, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri manipulyativ strategiyaların həm nəzəri, həm də empirik müstəvidə araşdırılmasına, “dil oyunu” fenomeninin bu prosesdəki rolunun müəyyənləşdirilməsinə və media diskursunun integrativ analitik modelinin işlənib hazırlanmasına yönəlmişdir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələrin icrası üçün Azərbaycan, türk, rus, ingilis və alman dillərində yayımlanan media mətnləri seçilmişdir. Materialın təhlilində diskurs təhlili, funksional-praqmatik və tənqidi diskurs təhlili əsas metodoloji baza kimi tətbiq edilmişdir. Manipulyativ strategiyaların linqvosemiotik və koqnitiv xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə kontekstual və müqayisəli təhlil üsullarından istifadə olunmuşdur. Empirik materialın sistemləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsi mərhələsində təsviri və modelləşdirmə üsulları tətbiq edilmişdir. Tədqiqatın nəzəri çərçivəsi L.Vitgenştaynın “dil oyunu” konsepsiyası əsasında qurulmuşdur. Ümumilikdə araşdırma 52 media diskursu nümunəsi üzərində aparılmışdır.

Dissertasiyada müdafiəyə çıxarılan müddəalar:

- Media diskursunda istifadə olunan manipulyativ strategiyalar əsasən semantik deyil, pragmatik mənalardan dəyişdirilməsi üzərindən gerçəkləşir.
- Media diskursu kommunikativ və koqnitiv yanaşmaların qarşılıqlı təsirini özündə birləşdirən diskurs tipidir.
- Media diskursunun əsas funksionallığı manipulyativ xarakter daşıyır və o, müəyyən məqsəd və niyyətə yönəlmiş kommunikativ akt kimi çıxış edir.
- Media diskursunda gerçəkləşdirilən manipulyasiya psixolinqvisistik parametrlərlə müşayiət olunur və davranış modellərinə təsir göstərir.
- Media diskursunda manipulyativ strategiyalar lingvistik səviyyələrdə məqsədyönlü şəkildə reallaşdırılır və tətbiqi yanaşmaya uyğunlaşdırılır.
- Media diskursu= Manipulyativ strategiya= “Dil oyunları”.
- Dil fəlsəfəsinin əsas anlayışlarından biri olan “dil oyunları” media diskursunda manipulyativ strategiyaların gerçəkləşməsində əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir.
- Media diskursunda istifadə olunan “dil oyunları” dil normalarının şərti şəkildə pozulması yolu ilə təsiredici effekt yaradır.
- Media diskursunda manipulyativ strategiyalar konseptlərarası transformasiya və emosional arqumentasiya mexanizmləri ilə əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərir.
- Manipulyativ strategiyalara xidmət edən “dil oyunları” media diskursunda koqnitiv taktikaları gerçəkləşdirən baza vahidlərdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində əldə olunan elmi yenilik media diskursunda manipulyativ strategiyaların lingvosemiotik və koqnitiv vəhdətdə kompleks və sistemli şəkildə təhlilinə, eləcə də bu strategiyaların struktur-funksional modelinin işlənilib hazırlanmasına əsaslanır. Araşdırma nəticəsində manipulyasiyanın yalnız dil səviyyəsində müşahidə olunan üslubi hadisə olmadığı, eyni zamanda işarə sisteminin təşkili və mental modellərin istiqamətləndirilməsi ilə bağlı çoxqatlı mexanizm kimi

fəaliyyət göstərdiyi elmi əsaslarla sübut edilmişdir. Tədqiqat çərçivəsində irəli sürülmüş elmi yeniliklər aşağıdakı istiqamətlərdə ümumiləşdirilə bilər:

- Media diskursunda manipulyativ strategiyaların araşdırılması linqvosemiotik və koqnitiv vəhdətdə aparılmışdır;
- Media kodlarda manipulyativ təsiri gerçəkləşdirən linqvistik və koqnitiv taktikalar təsnif edilmişdir;
- «dil oyunları»nın media diskursunda manipulyativ strategiyaların struktur vasitəsi kimi funksiyası əsaslandırılmışdır;
- Media mətnlərində manipulyativ yüklənmənin dil səviyyələri üzrə mexanizmləri müəyyən edilmişdir;
- Əldə olunan nəticələr əsasında media diskursunun manipulyativ-kommunikativ modeli işlənib hazırlanmışdır.

Beləliklə, dissertasiyada irəli sürülən elmi yeniliklər media diskursunun manipulyativ təbiətinin daha dərin və çoxsəviyyəli şəkildə anlaşılmasına, “dil oyunu” fenomeninin struktur və koqnitiv funksiyalarının aydınlaşdırılmasına xidmət edir və diskursologiya ilə koqnitiv dilçilik istiqamətində aparılan araşdırmalar üçün yeni metodoloji imkanlar açır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti, ilk növbədə, diskursiv tədqiqatların metodoloji imkanlarının genişləndirilməsi və manipulyativ strategiyaların linqvosemiotik və koqnitiv vəhdətdə sistemli şəkildə şərh olunması ilə müəyyənləşir. Aparılmış araşdırma diskursologiya, praqmadilçilik, mediadilçilik, koqnitiv dilçilik, neyrodilçilik, dil fəlsəfəsi və linqvosemiotika istiqamətlərində mövcud nəzəri bazanın zənginləşdirilməsinə töhfə verir. Tədqiqat çərçivəsində “dil oyunu” fenomeninin dil fəlsəfəsi kontekstində yenidən interpretasiyası, onun media diskursunda funksional və manipulyativ potensialının əsaslandırılması nəzəri baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşma “dil oyunu” anlayışını yalnız fəlsəfi kateqoriya kimi deyil, konkret diskursiv mexanizm kimi şərh etməyə imkan verir. Eyni

zamanda manipulyativ strategiyaların lingvosemiotik və koqnitiv aspektlərinin paralel şəkildə təhlili diskursun çoxsəviyyəli təbiətini daha aydın şəkildə üzə çıxarır. Beləliklə, dissertasiya manipulyativ taktikaların sistemləşdirilməsi və onların funksional tipologiyasının müəyyənləşdirilməsi baxımından nəzəri mənbə rolunu oynayır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti həm də diskursun tekstual, kontekstual və mental səviyyələrinin qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi ilə bağlı integrativ modelin təqdim olunmasında özünü göstərir. Bu model manipulyativ mexanizmlərin yalnız dil səviyyəsində deyil, eyni zamanda konseptual və idraki səviyyədə necə fəaliyyət göstərdiyini izah edir. Nəticədə media diskursunun sadəcə reallığı əks etdirmədiyi, onu müəyyən ideoloji çərçivə daxilində strukturlaşdırdığı elmi əsaslarla göstərilmiş olur. Bu yanaşma diskurs nəzəriyyəsinin metodoloji imkanlarını genişləndirir və gələcək araşdırmalar üçün nəzəri platforma yaradır.

Bu istiqamətlər üzrə dissertasiya media diskursunda manipulyativliklə bağlı problemlərin araşdırılmasında, dil fəlsəfəsi müstəvisində “dil oyunu” fenomeninin tədqiqində, manipulyativ strategiyalarla bağlı lingvosemiotik və koqnitiv aspektlərin şərh edilməsi ilə strateji taktikaların siyahısının artırılmasında nəzəri mənbə qismində çıxış edir.

Praktik əhəmiyyət baxımından tədqiqatın nəticələri geniş tətbiq imkanlarına malikdir. Əldə edilmiş elmi qənaətlər media diskursu, praqmadilçilik, mediadilçilik, koqnitiv dilçilik, neyrodilçilik, dil fəlsəfəsi, lingvosemiotika və hüquqi dilçilik üzrə tədris olunan fənlərin nəzəri və praktik kurslarında istifadə oluna bilər. Dissertasiyada təqdim edilən analitik model və sistemləşdirilmiş manipulyativ strategiyalar dərslük və dərs vəsaitlərinin hazırlanmasında, metodik materialların işlənilməsi, hazırlanmasında və ali təhsil müəssisələrində tədris prosesinin təkmilləşdirilməsində tətbiq edilə bilər.

Bununla yanaşı, tədqiqat nəticələri dissertasiya və digər elmi işlərin hazırlanmasında metodoloji baza kimi çıxış edə bilər. Media mətnlərinin çoxsəviyyəli təhlili üçün təqdim edilən çərçivə konservativ və diskursiv analizlərdə praktik alət kimi istifadə oluna

bilər. Reklam və marketinq sahəsində auditoriya yönləndirilməsi mexanizmlərinin anlaşılması baxımından da əldə edilmiş nəticələr əhəmiyyətlidir. İctimai-siyasi və hüquqi məsələlərin şərhində, informasiya strategiyalarının hazırlanmasında və kommunikativ qərarların qəbulunda bu tədqiqatın nəticələrindən yararlanmaq mümkündür.

Beləliklə, dissertasiya işi həm nəzəri, həm də praktik müstəvidə əhəmiyyətli elmi nəticələr təqdim edir və media diskursunda manipulyativ mexanizmlərin daha dərinədən öyrənilməsi üçün geniş tətbiq imkanları yaradır.

Tədqiqatın aprobeşiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin araşdırılması zamanı müəllif tərəfindən əldə edilmiş əsas nəticələr və müdafiəyə çıxarılmış elmi müddəalar AAK-ın tövsiyə etdiyi ölkə miqyaslı elmi jurnallarda və beynəlxalq sferada nüfuzlu sayılan xarici elmi jurnallarda çap edilmiş məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır. Bunlarla yanaşı müəllif çoxlu sayda Respublika və Beynəlxalq səviyyəli elmi konfranslarda dissertasiya mövzusunu əhatə edən problemlərlə bağlı elmi məruzələrlə çıxışlar etmişdir.

Dissertasiya işinin elmi nəticələri onun nəzəri və praktiki əhəmiyyətinə uyğun olan istiqamətlər üzrə tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Mövzunun tədqiqatı Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi Giriş, 4 (dörd) fəsildə 12 (on iki) paragrafdan, Nəticədən, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş hissəsi 11 səhifə (21979 işarə), I Fəsil 57 səhifə (113965 işarə), II Fəsil 45 səhifə (92632 işarə), III Fəsil 56 səhifə (106230 işarə), IV Fəsil 66 səhifə (125624 işarə), Nəticə 6 səhifə (12514 işarə) təşkil edir. İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, dissertasiya işinin ümumi həcmi 249 səhifədən (475287 işarə) ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində tədqiq olunan mövzunun aktuallığı müasir media mühitinin dinamik inkişafı və manipulyativ kommunikasiya texnologiyalarının geniş yayılması kontekstində əsaslandırılmışdır. Girişdə həmçinin tədqiqatın məqsəd və vəzifələri dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilmiş, qarşıya qoyulan elmi problemlərin həlli istiqamətləri ardıcıl şəkildə təqdim olunmuşdur.

Dissertasiyanın “**Diskursiv çərçivədə media aktlar**” adlandırılan birinci fəslin “**Diskurs və onun janrları**” adlanan ilk yarım bəndində diskurs anlayışı kommunikasiya prosesinin texnoloji və sosial mürəkkəbləşməsi fonunda “fəaliyyətdə olan dil” kimi əsaslandırılır və onun mətndən fərqləndirici xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir. Bu kontekstdə diskurs statik mətn strukturu kimi deyil, konkret sosial mühitdə gerçəkləşən və kommunikativ məqsədlə istiqamətlənən dinamik fəaliyyət forması kimi təqdim olunur. Müəllif dil–diskurs münasibətini linqvistik sistemin aktlaşması kimi şərh edərək göstərir ki, məna yalnız qrammatik və leksik bağlılıqların nəticəsi deyil, eyni zamanda situativ şərtlər, pragmatik məqsəd və iştirakçıların idraki bazası ilə şərtlənən çoxsəviyyəli prosesdir. Bu istiqamət üzrə yaranan işarələr mənalı cümlələri bir-birinə bağlayan sintaktik əlaqələr çoxluğunu deyil, özündə dinamikəni ehtiva edən aktlar toplusunu xatırladır. “...Sössür tərəfindən verilən dil termini elmi mübadilədə nitqi idarə edən sistem mənasında işlədilmişdir. Sössür iddia edirdi ki, bu sistem linqvistikanın əsl predmetini təşkil edir... Linqvistik sistemi həqiqətdə yalnız linqvistik fakt olan kommunikativ aktlarda öyrənmək olar. Dil diskursla münasibətdə abstraksiyadır... Linqvistik fakt sosial kommunikasiyanın akt kateqoriyasına daxildir. Dil isə akt deyil, sistemdir. Nitq isə aktdır və onda olan linqvistik faktlar qeyri-funksional elementlərlə bağlıdır. Təmiz formada linqvistik fakt diskursdur. Buna görə linqvistika diskursu öyrənilir, onu tənzimləyən

qaydalar isə dil adlanır”²⁹. Belə bir yanaşmada adresantın niyyəti və adresantın interpretativ imkanları məna quruculuğunun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir.

Kodlaşma–dekodlaşma mexanizmi lokutiv, illokutiv və perlokutiv ölçülər çərçivəsində izah edilərək diskursun yalnız ifadə deyil, təsir və nəticə üzərində qurulan strukturunu xüsusilə üzə çıxarır. Burada illokutiv güc və perlokutiv effekt anlayışlarının təhlili diskursun kommunikativ məqsədyönlülüyünü və təsiretmə potensialını aydınlaşdırmağa imkan verir. Bu çərçivədə “normal məna” ilə “törəmə məna” arasındakı keçid diskurs analizinin zəruriliyini ortaya qoyur və mətnin yalnız kontekst daxilində, sosial və idraki amillər nəzərə alınmaqla adekvat şəkildə interpretasiya oluna biləcəyi qənaətini formalaşdırır. “*Diskursun formalaşdırma biləcəyi hər şey onun altında davam edən, lakin ört-basdır edilmiş və susdurulmuş əvvəlki yarım sükutda deyilmişlərdir... görünən diskurs bəlkə də deyilməyənə basdırılmış varlığına çevrilir və belə bir hissə yaranır ki, deyilməmişlər bir boşluğa çevrilir və deyilən hər şeyi daxilədən sarsıdır*”³⁰. Normal mənanı sintaqmatik və paradiqmatik cəhətdən düzgün şəkildə kodlaşdırılmış, semantik amillərə uyğunlaşdırılan hər bir mətnə tapmaq olur. Törəmə mənalar isə mətnlərin çərçivəsini aşaraq, mənanın istiqamətini tamamilə başqa səmtə yönləndirmək iqtidarına malikdir. Bu kimi istiqamətləri ümumiləşdirdikdə diskurs tədqiqi müstəvisində ortaya maraqlı şəxslənmə çıxır:

- Avropa-Amerika linqvistik ənənələri;
- Rus ənənəsi;
- Fransız dilli ənənə;
- Alman-Avstriya ənənəsi.

---

²⁹ Бюиссанс, Э. Перечитывая классику. Абстрактное и конкретное в лингвистических фактах: речь-дискурс-язык// Political science N3 (RU): – 2016. – С. 209-215, – с.209,214

³⁰ Фуко, М. Археология знания/Пер. с фр. М.Б.Раковой, А.Ю. Серебрянниковой; вступ. ст. А.С.Колесникова. (Серия «Ars Рига. Французская коллекция») СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга, – 2004. – 416 с. – с.68

Əhatə dairəsinə, təsiretmə gücünə və funksionallığına görə mass-medianın diskursiv göstəriciləri də mövcud olan digər diskurs növlərindən əhəmiyyətli dərəcədə seçilir.

Nəticə etibarilə, diskursun multidissiplinar təbiəti əsaslandırılır, onun şifahi, yazılı və hibrid formaları, iştirakçı modelləri və tipoloji xüsusiyyətləri sistemləşdirilir. Diskursun bədii, institusional və akademik kimi müxtəlif janrları arasındakı fərqlər konseptual şəkildə müəyyənləşdirilir. Xüsusilə media diskursunun praqmatik yönümlülüyü və manipulyativ potensialı bu yarımbəndin əsas yekun tezi kimi ümumiləşdirilir və göstərilir ki, media diskursu digər diskurs növləri ilə müqayisədə təsir və istiqamətləndirmə baxımından daha yüksək funksional yük daşıyır.

“Media diskursunun xarakterik xüsusiyyətləri” adlanan ikinci yarımbənddə müəllif qeyd edir ki, kommunikasiya inqilabları, xüsusilə internet və elektron KİV-in sürətli inkişafı media diskursunu müasir cəmiyyətin ən təsirli institusional diskursuna çevirmişdir. Bu proses nəticəsində informasiya istehsalı və yayımı yalnız texniki baxımdan deyil, məzmun və təsir mexanizmləri baxımından da transformasiyaya uğramışdır. Media artıq təkcə məlumat ötürən vasitə deyil, ictimai gündəmin qurulmasında, prioritetlərin müəyyənləşdirilməsində və dəyərlər sisteminin formalaşdırılmasında iştirak edən aktiv diskurs subyekti kimi çıxış edir. *“O, mətn formatında fərdə məxsus dünya görüşünün formalaşmasını təmin edən sosial alətdir”*³¹. Fəslin bu hissəsində media diskursunun əsas özəlliyi onun iki əsas funksiyayı birləşdirməsi kimi ümumiləşdirilir: məlumatlandırma və auditoriyaya təsir və idarəetmə. Göstərilir ki, informasiya təqdimatı çox zaman neytral xarakter daşımır, əksinə, müəyyən istiqamətdə strukturlaşdırılmış və məqsədyönlü şəkildə qurulmuş kommunikativ akt kimi formalaşdırılır. Media diskursu dilin funksional imkanları üzərində layihəli şəkildə kodlaşdırılır, burada kontekst və situasiya kodlaşmanın mərkəzinə çəkilir və implisit niyyət çox vaxt eksplisit

---

³¹ Рогозина,И.В., Пицун,М.А. Роль СМИ в формировании гендерных эталонов// Филология и человек, N2, – 2008. – с. 124-131

informasiyanın arxasında gizlədir. Bu cür quruluş auditoriyanın interpretasiya trayektoriyasını əvvəlcədən müəyyənləşdirir və alternativ oxu imkanlarını məhdudlaşdırır. Rəngarəng görüntülər, parlaq işıqlandırmalar, xoşbəxt insanların təsviri kimi məqamlar sadəcə media diskursunun eksplisit tərəfini canlandırmır. O cür valehedici görüntülər insan persepsiyası üçün məmnunluq yaradır:

Şəkil 1. Reklam diskursunda vizual manipulyasiya və emosional kodlaşdırma nümunəsi

Nəhayətdə belə informasiyaları qəbul edən beyin ilk başda müsbət emosiyalarla yüklənir. Amma əslində görüntünün əsl məqsədi insani düşüncəyə markalarla bağlı məsələləri salmaq, əsl niyyəti isə beyinləri manipulyasiya etməkdir. *“İstənilən formada insani beyinə təsir edib, onu manipulyasiya etməyə çalışan reklam vasitələri eksplisit sistemin işini asanlaşdırır və birbaşa implisit sistemə təsir göstərmək iqtidarına malik olur. İmplitit bazar bilikləri heç bir şərhə ehtiyacı olmayan oxşar bazar siqnalları ilə meydana gəlirlər. Bu siqnallar uzun müddət təsirini saxlaya bilən ünsiyyət modelləri əsasında yaradılır. Sanki eyni stimullarla qarşılaşdıqca, insan beyində hansısa daxili bir sayğac işə düşür. Stimul bu zaman informasiyanı alana çox tanış və xoş gəlir”*³². Media diskursunun interaktivliyi onun auditoriya ilə birbaşa və ya dolaylı əlaqə yaratmaq

---

³² Hajiyeva, M.A. The impact of transferred information on the explicit and implicit system in the media market/ Hajiyeva, M.A.- Web of Science, Universidad Y Sociedad, Universidad de Cienfuegos "Carlos Rafael Rodríguez" Cienfuegos, Cuba: 2024, Volume 16, Number 2- 161-166 p. – p. 165

qabiliyyəti ilə şərtlənir. Multimodal struktur, yəni mətn, səs və vizual elementlərin vəhdəti təsirin intensivliyini artırır və informasiyanın qavranılmasını sürətləndirir. Strategiyalılıq isə diskursun planlı və məqsədyönlü şəkildə qurulmasını ifadə edir. Nəticə etibarilə media diskursu janrlararası keçidlər yaradan, müxtəlif kommunikativ formaları birləşdirən və sosial davranış modellərini istiqamətləndirən xüsusi kommunikativ akt kimi təqdim olunur. Bu baxımdan onun təsir gücü yalnız informativ deyil, həm də koqnitiv və ideoloji xarakter daşıyır. Bütün linqvistik aktlar kimi media diskursu da linqvistik sistemdən və funksionallıqdan istifadə etmək məcburiyyətindədir. Dilin nə qədər güclü bir silah olduğu media diskursu platformasında bir daha sübuta yetirilir. Uğurlu media diskursu bütün gücünə linqvistik sistemdən və ona xidmət edən dil funksionallığından düzgün şəkildə istifadə etməklə nail olur. Bu baxımdan dilin funksiyaları və dil sistemi olmadan media diskursunu kodlaşdırmaq mümkün deyil. Mətn diskursun ayrılmaz vahidi olduğu kimi, media mətnləri də media diskursunun ayrılmaz vacib linqvistik vahidlərindəndir. *“Media mətnlər və media diskurslar hər şeydən öncə, çoxlu sayda məlumatları insanlara çatdırmaq üçün yaradılmışdır”*³³. Mətnlər standart yanaşmalar tələb etdiyi halda, media mətnləri tətbiqi yanaşmaya uyğunlaşdırılır və tətbiqi dilçiliyin xüsusi növləri kimi cəmiyyətdə xüsusi obrazları canlandırırlar. *“Standart yanaşmalar öncə mesajın yaranmasına, təhlilinə, daha sonra kontekstinə yönəlsə, tətbiqi yanaşmalar isə ilk öncə kontekstin yaradılmasına yönəlir. Daha sonra mesaj ondan formalaşdırılır. Bu, onunla əlaqədardır ki, insan inam dəyərini kontekstdən mesajə yönləndirir. Kontekstə olan inam daha üstündür. Kontekst isə bizim diqqətimizin kənarından keçir”*³⁴. Media diskursunun vahidi olması baxımından media mətnləri tətbiqi yanaşma tələb edir. Onları adi mətnlərdən fərqləndirən ən əsas cəhət

---

³³ Analysing Media Discourse: Traditional and New. Edited by A.Mammadov and B.Lewandowska-Tomaszczyk.Cambridge Scholars Publishing – 2002.–209p. – p.1

³⁴ Почепцов,Г.Г. Теория коммуникации/ Г.Г.Почепцов – Москва: Рефл-бук, К.: Ваклер, – 2001. – 343 с. – с.43

kontekstdən kodlaşmaya yönlənmələridir. Bu, bir növ “layihəli” kodlaşma fəaliyyətini xatırladır.

“Manipulyasiya və onun strateji taktikaları” adlanan üçüncü yarımbənddə qeyd olunur ki, manipulyasiya nitq vasitəsilə davranışın idarə olunması kimi başa düşülür və media diskursu bu baxımdan manipulyativ strategiyaların ən intensiv reallaşdığı institusional diskursdur. Bu kontekstdə manipulyasiya açıq təzyiq və ya birbaşa təsir kimi deyil, kommunikativ struktur daxilində gizli istiqamətləndirmə mexanizmi kimi şərh edilir. Van Deyk tərəfindən bu proses *“mental model”*³⁵ strukturuna edilmiş təsir adlanır. “Mental model” hər kəsin koqnitiv bazasında malik olduğu məlumatlar toplusudur. O, insanın təcrübəsi və öyrəndiklərinin əsasında əldə olunur, epizodik yaddaşda toplanır. İstənilən informasiyanın dekodlaşması prosesində üzə çıxır və şəxsin sonradan əldə edəcəyi modellər üçün baza rolunu oynayır. Manipulyasiya prosesində adresant-manipulyatorlar birbaşa “mental model” strukturunun işinə mane olmağa çalışırlar. “Mental model” strukturunun işinin pozulması ilə manipulasiya sayəsində adresant-manipulyatora lazım olan model formalaşdırılır.

Media mühitində informasiyanın seçimi, təqdimat forması və vurğuların bölüşdürülməsi təsadüfi deyil, müəyyən məqsədə xidmət edən planlı diskurs davranışdır. Bəzən manipulyasiya anlayışının *“media-silah”*³⁶ şəklində adlandırılmasına da rast olunur. Bu, daha çox media diskursu müstəvisində istifadə edilən manipulyasiyalarla əlaqələdir. Media diskursuna məxsus vəzifələrdən birinin idarəetmə ilə bağlılığını nəzərə aldıqda, “media-silah” anlayışını yerində işlədilmiş anlayış kimi qəbul etmək olar. Media aktor, yəni adresant-manipulyator dilin funksional imkanlarına söykənərək informativ məqsədi çox vaxt predmetli məqsədin, yəni auditoriya davranışını dəyişmək niyyətinin daşıyıcısına çevirir. Bu zaman faktın

---

³⁵ Dijk, T.A. van. Discourse and manipulation//Discourse & Society. SAGE Publications: – 2006 (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi), Vol 17(3): – p. 359–383

³⁶ Почепцов, Г.Г. Теория коммуникации. / Г.Г.Почепцов.–Москва: Рефл-бук, К.: Ваклер, – 2001. –343 с.

özü deyil, onun təqdimat çərçivəsi və interpretasiya istiqaməti həlledici rol oynayır. Manipulyativ xarakterli danışıq fəaliyyətinin əsas məqsədi *“resipientin (həmsöhbət, oxucu, dinləyici) davranışını və ya vəziyyətini dəyişmək və onda verbal, fiziki, mental və ya emosional reaksiya yaratmaqdır”*³⁷.

Kodlaşma layihəli xarakter alır, implisit niyyətlər eksplisit informasiyanın arxasında yerləşdirilir və diskursun strukturunda açıq şəkildə ifadə olunmayan, lakin yönləndirici təsir yaradan məna qatları formalaşdırılır. Təsir mexanizmi perlokutiv effektin əldə olunmasına yönəlir və nəticədə auditoriyanın mövqeyi, münasibəti və ya davranışı müəyyən istiqamətdə dəyişdirilə bilər.

Yarımbənddə manipulyasiyanın əsas mexanizmi kimi intensiyanın gizlədilməsi, praqmatik mənalarnın dəyişdirilməsi və auditoriyanın mental modelinə təsir göstərilməsi ümumiləşdirilir. Göstərilir ki, manipulyativ təsir yalnız dil səviyyəsində deyil, eyni zamanda idrak səviyyəsində baş verir və mövcud konseptual strukturların aktivləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Bu məqsədlə media diskursunda psixoloji amillərlə uzlaşan strateji taktikalar sistemli şəkildə tətbiq olunur. Sosial təcrübənin avtomatlaşdırılması, “biz” kateqoriyası ilə eyniləşdirmə, “doğma dünya” tablosunun qurulması, açar sözlərin təkrarı, qeyri-aydın və çoxmənalı ifadələrdən istifadə, diskreditasiya və pozitiv təqdimat kimi üsullar auditoriyanın selektiv diqqətini müəyyən istiqamətə yönəldir. Cəmiyyətin sosiallaşması üçün mühüm rol icra edən media diskursu andersant manipulyatorla auditoriya arasında yaradılmış xüsusu körpülərə bənzəyir. Auditoriyaya edilmiş təsirlər həmin körpülər sayəsində gerçəkləşir. Körpülərlə qarşı tərəfə göndərilən informasiyalar üzərində manipulyativ strategiyalar daşınır. Strategiyaları gücləndirən amillər isə dil və qeyri-dil vahidləridir. Kodlaşmalara xidmət edən linqvistik vahidlərin hamısı dilin bəlli vahidləridir. Media diskursu isə manipulyasiya prosesində həmin bəlli vahidləri tərzə dəyişmiş ifadələrə, aklara çevirir və istifadə

---

³⁷ Красных, В.В. Свой среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных – М.: Гнозис, –2003. – 375 с. –с.122

etdiyi strategiyaları sayəsində tükənməz güc əldə edir. “*Dildə normal şəkildə danışan adam yalnız konnotativ mənalara görə bir-birindən fərqlənən variantlara bələd olduqda linqvistik problemlərlə üzləşir*”³⁸. Media diskursu üçün bu cür vahidlər güclü silahdır.

Beləliklə, media diskursunun manipulyativ gücü dil normaları üzərində qurulan məqsədyönlü manevrlər vasitəsilə reallaşır. *Bu, “...resipientin (həmsöhbət, oxucu, dinləyici) davranışını və ya vəziyyətini dəyişmək və onda verbal, fiziki, mental və ya emosional reaksiya yaratmaqdır*”³⁹. Belə manevrlər auditoriyanın koqnitiv bazasına nüfuz edir, interpretasiya prosesini istiqamətləndirir və sosial davranış modellərinə təsir göstərir. Nəticədə media diskursu yalnız informasiyanı ötürən deyil, eyni zamanda davranışı və münasibəti formalaşdıran kompleks kommunikativ fəaliyyət kimi təqdim olunur.

““Dil oyunu” fenomeni” adlanan ikinci fəslin “Dilçilik və fəlsəfə konvergeniyasında yaranmış problemlər” adlı ilk yarım-bəndində qeyd olunur ki, kodlaşma–dekodlaşma dünyanın “güzgü” kimi birbaşa surəti deyil: hər bir diskursda reallıq dil və qeyri-dil vahidləri vasitəsilə, fərdlərin koqnitiv modeli süzgəcindən keçərək təqdim olunur. İkonlar belə denotatı tam əhatə etmədiyi kimi, dil işarələri də reallığı olduğu kimi vermir. Bu mövqe dilin referensial imkanlarının məhdudluğunu və məna quruculuğunun situativ xarakterini ön plana çəkir. Reallıq diskurs daxilində yenidən qurulur, seçilir və müəyyən istiqamətdə strukturlaşdırılır. Bu prosesdə həm linqvistik, həm də ekstra-linqvistik amillər həlledici rol oynayır. Göstərilir ki, işarə ilə referent arasında mövcud olan qeyri-tam uyğunluq diskurs analizinin əsas problemlərindən birini təşkil edir. Hər bir ifadə konkret sosial və mədəni kontekstdə mənalandır, onun interpretasiyası isə iştirakçıların idraki bazasından asılı olur. Bu baxımdan dilin təqdim etdiyi “dünya modeli” obyektiv reallığın

---

³⁸ Blumfield, L. Dil. / L.Blumfield. – San Fransisko: –1964, tərc.ed. V.S.Ərəbov, Q.N.Heybətov, –B. –2014. –550 s. –s.487

³⁹ Красных, В.В. Свой среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных – М.: Гнозис, –2003. – 375 с. –с.122

mexaniki surəti deyil, kommunikativ məqsəd və niyyətlər çərçivəsində formalaşmış konstruksiyadır. Media diskursunda bu məsələ daha qabarıq şəkildə özünü göstərir, çünki burada kodlar çox vaxt məqsədyönlü şəkildə yenidən qurulur və nitq davranışın istiqamətləndirilməsi alətinə çevrilir.

Nəticə etibarilə yarımbənddə əsas problem dilçilik və fəlsəfə konvergensiyaşının mərkəzində duran “dünya–dil–düşüncə” münasibətlərinin qeyri-bircins və çoxqatlı xarakteri kimi ümumiləşdirilir. Diskursun semantik və praqmatik mexanizmləri onu həm linqvosemiotikanın, həm praqmalinqvistikanın, həm də dil fəlsəfəsinin tədqiqat obyektinə çevirir. *“Dil fəlsəfəsi özündə dil, məişət (reallıq, dünya) və düşüncə arasındakı qarşılıqlı əlaqələri və bu əlaqələri ifadə və interpretasiya edən nəzəri-metodoloji bilikləri öyrənən tədqiqat sahələrini və istiqamətlərini birləşdirir”*⁴⁰. Dil yalnız struktur sistem deyil, eyni zamanda düşüncə formalarının ifadə və təşkil vasitəsidir. Bu baxımdan diskurs reallığın təqdimatı ilə yanaşı, onun dərk olunma mexanizmini də müəyyənləşdirir. Bu kontekstdə analitik fəlsəfi ənənə xüsusi yer tutur. Freqe, Rassel və Vitgenştayn kimi mütəfəkkirlər dil problemlərini fəlsəfi problemlərin açarı kimi nəzərdən keçirmiş, anlam, referens və təsəvvür kimi kateqoriyalar vasitəsilə obyektivlik və subyektivlik sərhədlərini müəyyənləşdirməyə çalışmışlar. Onların irəli sürdüyü müddəalar göstərir ki, məna yalnız ifadənin daxili quruluşu ilə deyil, onun istifadəsi və kontekstlə bağlıdır. Bu yanaşma manipulyativ strategiyaların araşdırılması üçün metodoloji əsas yaradır, çünki manipulyasiya məhz dilin istifadə forması, praqmatik reallıq və sosial kontekst daxilində gerçəkləşir.

Beləliklə, dilçilik və fəlsəfə arasında yaranan konvergensiya diskursun təhlilinə yeni perspektiv gətirir. *“Bir tərəfdən dilçiliyin, digər tərəfdən fəlsəfənin maraqlarını öz üzərində daşıyan dil fəlsəfəsi bəzən hər iki elmin daxilində mövcud olan digər alt sahələrlə də müəyyən əlaqələrə girir. Bu istiqamətdə dil fəlsəfəsi semiotik*

---

⁴⁰ Маслова, В.А. Философия языка: конспект лекций. / В.А. Маслова. – Витебск: УО «ВГУ им. П.М.Машерова», –2012, –50 с. –с.9

nöqteyi-nəzərdən üç alt sahəni özündə birləşdirir: Sintaktika, semantika və pragmatika"⁴¹. Manipulyativ strategiyaların aşkarlanması yalnız semantik səviyyədə deyil, dilin funksional istifadəsi və koqnitiv təsir mexanizmləri nəzərə alınmaqla mümkün olur. Bu isə diskursun çoxsəviyyəli və interdisiplinar yanaşma tələb edən fenomen olduğunu bir daha təsdiq edir.

"L.Vitgenştayn konsepsiyasında "dil oyunu"" adlı ikinci yarımənddə irəli sürülür ki, L.Vitgenştayn XX əsr analitik fəlsəfəsində dilin mərkəzi rolunu önə çəkən əsas fiqurlardandır və yaradıcılığı adətən iki mərhələdə təqdim olunur: Birinci Vitgenştayn ("Məntiqi-fəlsəfi traktat") dili dünyanın məntiqi "tablosu" kimi götürür, ideal/simvolik dil və məntiqi sintaksis vasitəsilə fəlsəfi problemləri "dilənin tənqidi" kimi həll etməyə çalışır; İkinci Vitgenştayn ("Fəlsəfi tədqiqatlar") isə bu mövqeni yenidən qiymətləndirərək dili məntiqi tablo deyil, istifadə və fəaliyyətin içində işləyən vasitə kimi izah edir. Məhz ikinci mərhələdə irəli sürülən "dil oyunu" konsepsiyasının nüvəsi bundan ibarətdir ki, dil yalnız ifadə sistemi deyil, konkret situasiyada yerinə yetirilən fəaliyyətlə və məqsədlə birlikdə mənəlanən ünsiyyət praktikasıdır. L.Vitgenştaynın təbirincə irəliləsək, dil problemlərinin arıodərəlməsəndə bu vahidlər lazəmi "bələdzə" rolunda zəxəro etmək iqtidarəna malikdirlər. "*Dilimizi qədim şəhər hesab etmək olar: kiçik küçə və meydanlardan ibarət labirint, köhnə və yeni evlər; bütün bunlar düz, müntəzəm salınmış küçələri və standart evləri olan bir çox yeni rayonlarla əhatə olunmuşdur*"⁴². Danışiq və fəaliyyət birlikdə vahid struktur təşkil edir və mənə bu bütövlük daxilində formalaşır. Sözlərin mənəsi sabit və dəyişməz kateqoriya kimi deyil, müxtəlif situasiyalarda müxtəlif qaydalarla işlənməsi nəticəsində

---

⁴¹ Hajiyeva, M.A. The appearance of the philosophy of language/ Hajiyeva, M.A.- The XXXV International Scientific Symposium "Mahmud Kashgari: Common Heritage of the Turkic World" Amsterdam / Holland (Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi), -2023. -61-64 p. – p.62

⁴² Wittgenstein, L. Philosophische Untersuchungen. / L.Wittgenstein. – Great Britain: Oxford, -1953. – 260 S. – S.8

yaranan funksional xüsusiyyət kimi izah olunur. Bu yanaşma dilin normativ modelini deyil, onun real istifadə mexanizmini ön plana çəkir. “Fəlsəfi tədqiqatlar” əsərində olan ideyalarə və təhlilləri nəzərə aldəqda «dil oyunları»na dilin funksionalləpənə daha dərindən araıodəran bir metod kimi də yanaıomaq olar. Onun yaranəyə elə dil problemlərinin aradan qaldərlmasə ilə əlaqədar olaraq ortaya zəxməyodə. Belə bir anlayəyo vasitəsilə dilin gırxınməyən tərəflərini aekarlamaq mьmkьn gırxınrđь. Vitgenıtaynın “dil oyunları” anlayııı onların çoxluğunu və müxtəlifliyini qəbul edir. “Dil oyunları” bir-birinə tam eyni deyil, lakin ailə bənzərliyi prinsipi əsasında müəyyən oxıarlıq şəbəkəsi yaradır. Eyni qayda və ya struktur bütün hallara şamil olunmur, lakin müxtəlif situasiyalarda qismən üst-üstə düşən funksional xüsusiyyətlər müşahidə edilir. Ən sadə nümunə kimi buyurmaq və buyruğa uyğun davranmaq modeli göstərir ki, burada ifadə və fəaliyyət arasında birbaşa yaradılır. Bu yanaşma dilin sosial və pragmatik xarakterini aydınlaşdırır.

Beləliklə, ideal dil axtarııı arxa plana keçir və gündəlik dilin praktik mexanizmləri diqqət mərkəzinə çəkilir. Dil artıq yalnız məntiqi uyğunluq sistemi kimi deyil, qaydalarla idarə olunan və konkret situasiyada mənəlanan fəaliyyət forması kimi dərk olunur. Bu baxımdan “dil oyunları” diskursda, o cümlədən media diskursunda mənənin, niyyətin və mümkün anlaşılmazlıqların necə formalaııdığını izah etmək üçün mühüm metodoloji açar rolunu oynayır. “*“Dil oyunu” istənilən təbii dilin həmyoldaııdır; bu artıq deyildiıı kimi insani ruhun daimi tələbatıdır*”⁴³. Bu konsepsiya manipulyativ strategiyaların təhlilində də əhəmiyyətliıdir, çünki dilin istifadəsi və situasiya ilə əlaqəsi nəzərə alınmadan diskursun təsir mexanizmini tam şəkildə anlamaq mümkün deyil. “Dil oyunu”nu digər linqvistik vahidlərdən fərqləndirən əsas xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, o, adresant üçün vacib olan məqamları diqqət mərkəzinə keçirir. Onun işlənməsi üçün dildə heç bir məhdudiyət yoxdur. Həmin işlənmə məqamında dilin funksiyaları daha çox aktivləşir.

---

⁴³ Норман,Б.Ю.Игра на гранях языка/Б.Ю.Норман.–Москва:Наука,–2006.–344 с. – с.22

Xüsusilə ekspressiv funksiya yüksək səviyyəyə qalxır. Dilin statik tərəfində gizlənmiş əsl informasiyalar «dil oyunları»nın malik olduğu dinamika ilə üzə çıxır. Onlar bir növ konseptual mühitə aydınlıq gətirirlər. “dil oyunları” vasitəsilə edilmiş kodlaşma uğurlu və strateji bir seçim kimi qiymətləndirilməlidir. Onun yaratdığı mühiti digər aktların mövcudiyyatında əldə etmək çətindir. Bu növ dil vahidləri dilin fəaliyyət modelində, onun funksiyalarında edilmiş dəyişikliklər əsasında ortaya çıxır. Onların istifadəsində dilin yaradıcı funksiyası da xüsusilə işə düşür ki, bununla da düşüncədə mövcud olan fikirlər qısa yolla qarşı tərəfə ötürülür. Əslində bu linqvistik vahidlər düşüncədəkiləri çatdıran ən qısa yol olduğu kimi, həm də güclü əyləndirici, kontaktqurucu xüsusiyyətlərə malikdir.

“**“Dil oyunları” və manipulyativ strategiya**” adlı üçüncü yarımbənddə “dil oyunları”nın media diskursunda manipulyativ strategiyanın əsas mexanizmlərindən biri kimi çıxış etdiyi əsaslandırılmışdır. Burada göstərilir ki, media aktoru informasiyanı təqdim edərkən dili sadəcə ötürücü vasitə kimi deyil, məqsədyönlü qurulan struktur kimi istifadə edir. Kodlaşdırma prosesi “oyunvari” xarakter alır, kommunikativ rollar bölüşdürülür, diqqət mərkəzi seçilir və əsas niyyət çox vaxt açıq mətn qatının arxasında yerləşdirilir. Nəticədə eksplisit məzmun informativ funksiyanı daşısa da, implisit qatlar auditoriyanın interpretasiya istiqamətini əvvəlcədən müəyyənləşdirən perlokutiv təsir yaradır. *“İmplit qəbuletmə və implit yadda saxlama təhtəlsüzürün hərəkətli qüvvəsi kimi anlaşılır. Burada insan gizli instinktlərin “söz dinləyən” qurbanı kimi çıxış edir. Bir növ verilmiş informasiyalar gözlə görünməyən tərzdə insani fəaliyyəti idarə edir”*⁴⁴.

İkinci Vitgenştaynın “dil oyunu” konsepsiyasına istinadla dilin yalnız ifadə vasitəsi olmadığı, fəaliyyət və sosial kontekstlə ayrılmaz şəkildə bağlı olduğu vurğulanmışdır. Məna sabit

---

⁴⁴ Hajiyeva, M.A. The impact of transferred information on the explicit and implicit system in the media market/ Hajiyeva, M.A.- Web of Science, Universidad Y Sociedad, Universidad de Cienfuegos "Carlos Rafael Rodríguez" Cienfuegos, Cuba: 2024, Volume 16, Number 2- 161-166 p. – p. 163

strukturdan deyil, konkret situasiya və istifadə qaydalarından doğur. Bu baxımdan media diskursunda “dil oyunu” real kommunikativ praktikaya çevrilir və adresantın niyyəti ilə situativ şərtlər arasında əlaqə yaradır. Dilin istifadəsi burada sosial davranış modelinin qurulması ilə paralel gedir və manipulyativ təsir məhz bu praktik kontekstdə reallaşır. Təhlildə göstərilmişdir ki, “dil oyunları” normadan məqsədli yayınma, semantik yerdəyişmə və denotativ–konnotativ balansın dəyişməsi vasitəsilə təsir gücü qazanır. Presedent biliklərə söykənmə, kollektiv yaddaşın aktivləşdirilməsi və kontekstin məqsədyönlü qurulması manipulyativ kodlaşma–dekodlaşma prosesini mürəkkəbləşdirir. Bu mürəkkəblilik auditoriyanın alternativ interpretasiya imkanlarını məhdudlaşdırır və seçilmiş çərçivəni dominant edə bilir.

Eyni zamanda resipientin koqnitiv bazasının səviyyəsi və deşifrələmə bacarığı manipulyativ “oyun”un uğurunu müəyyən edən əsas faktor kimi təqdim olunmuşdur. Auditoriya müəyyən bilik və təcrübə bazasına malik olduqda implisit mənə qatlarını fərqli şəkildə şərh edə bilər, əks halda manipulyativ istiqamətləndirmə daha effektiv reallaşır. Bu baxımdan “dil oyunları” media mətnlərində yalnız estetik və üslubi vasitə deyil, təsiretmə və yönləndirmə potensialına malik diskursiv alət kimi qiymətləndirilir. Nəticə etibarilə, onların şüurun “dünya modeli”ni korreksiya etmək və sosial davranışları istiqamətləndirmək imkanına malik olduğu qənaəti əsaslandırılmışdır. “dil oyunları” *dilin manipulyasiyasıdır.*⁴⁵ Əlbəttə, bunu da qeyd etmək lazımdır ki, “dil oyunları”nın vasitəsilə gerçəkləşən manipulyativ strategiyaları təkcə media diskurslarında deyil, digər növ diskurslarda da müşahidə etmək mümkündür. Diskurslar həyatın ayrılmaz parçaları olduqları üçün onlar da «dil oyunları»ndan təşkil olunmuşdur.

Göründüyü kimi «dil oyunları»na məxsus xarakterik xüsusiyyətlər onları media diskursu müstəvisində tədqiq etməyə tam şəkildə imkan verir. Onlar manipulyativ strategiyaların həyata keçirilməsi üçün

---

⁴⁵ Wittgenstein, L. Philosophische Untersuchungen. L. Wittgenstein.– Great Britain: Oxford, – 1953. – 260 S. – s. 11

lingvistik sistem daxilində ən yüksək performansla malikdirlər. Özlərinə məxsus xüsusiyyətlərə uyğun olaraq, manipulyativ strategiyaların gerçəkləşməsi üçün bu fenomenlər dil normalalarının əksinə çıxış edir, oyunvari rollar vasitəsilə implisit mənanı və intensiyanı “əyləndirici” lokutiv aktlar əhatəsində ört-basdır edirlər. “Onlara bir növ dilin “bəzəyi” kimi də yanaşmaq olar”⁴⁶. Dilin “bəzəkləri” qismində çıxış edən bu vahidlər sayəsində yaranmış müsbət emosiyalar qarşı tərəfdə təəssüratların formalaşmasını asanlaşdırır. Növbəti fəsillərdə media diskursunda istifadə olunan «dil oyunları»nın lingvosemiotik və koqnitiv aspektdən təhlili aparılır. Bu manevrlər dildaxili proseslər kimi reallaşır, nəhayətdə koqnitiv bazaya yüksək səviyyəli təsirlər edir. Bütün bunların nəzərə alınması ilə, media diskursunun manipulyativ strategiyası məhz məşhur “dil oyunları” üzərində araşdırmaya cəlb olunmuşdur.

Dissertasiyanın **“Media diskursu performansında “dil oyunları”nın lingvosemiotik tədqiqi”** adlı üçüncü fəslin **“Linqvistik müstəvidə “dil oyunu”na məxsus özəlliklər”** adlı ilk yarım-bəndində “dil oyunu”nun linqvistik müstəvidə əsas xüsusiyyətləri sistemləşdirilir və bu fenomenin dilin kodlaşma–dekodlaşma mexanizmlərində eksplisitlikdən implisitliyə keçidi mümkün edən yaradıcı mexanizm kimi işlədiyi göstərilir. Burada media müstəvidə manipulyativliklə bağlı əsas rolda olan “dil oyunları” və dil normaları arasındakı münasibətlər, media kodların lingvosemiotik göstəriciləri və fərqli dillərdən götürülmüş media nümunələr əsasında fərqli linqvistik səviyyələrdə ortaya çıxan manipulyativ strategiyalar “dil oyunları” üzərində təhlillərə cəlb edilmişdir. Bu kontekstdə “dil oyunu” yalnız forma dəyişməsi kimi deyil, məna strukturunun yenidən təşkili prosesi kimi şərh olunur. Belə bir fenomenin linqvistik müstəviyə daxil edilməsi kodlaşma–dekodlaşma proseslərinin dərin qatlarında mövcud olan qaranlıq məqamların işıqlandırılması deməkdir. Məlum üzrə, təbii dilləri

---

⁴⁶ Санников, В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. / В.З Санников.– М.: Русские словари, – 1999. – 652 с.

qrammatik kateqoriyalarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. *“Amma fikrin mənalı cümləyə çevrilməsi üçün dil normalarının mövcudluğu mütləq şərt olaraq götürülməyə də bilər. Bəzən dil normalarının bilərəkdən, məqsədyönlü şəkildə pozulması ilə ortaya maraqlı ifadələr çıxır. Həm də belə ifadələrin funksionallıq gücü də digər ifadələrdən daha üstün olur”*⁴⁷. Dildaxili qayda-qanunlara əsasən normalara uyğun ünsiyyət formasını tənzimləmək, cəmiyyətin ayrılmaz parçasına çevrilmək və kommunikativ anlaşılmazlıqlar kimi neqativ halların qarşısını almaq işin prioritet tərəfini təşkil edir. Nəticədə «dil oyunu»fenomeni bu cür yüksək səviyyəli səhnəyə özünəməxsus çalarları ilə tamamilə başqa bir rəng qatmış olur. Linqvistik müstəviyə “dil oyunu”nun daxil edilməsi kodlaşma-dekodlaşma proseslərinin dərin qatlarında mövcud olan qaranlıq məqamların işıqlandırılması deməkdir.

Göstərilir ki, kodlaşdırma zamanı açıq ifadə olunan məzmun çox vaxt ikinci plan məna qatları ilə müşayiət olunur və həmin qatların aktivləşməsi dekodlaşma mərhələsində baş verir. Beləliklə, eksplisit informasiyanın arxasında yerləşdirilən implisit niyyət diskursun praqmatik istiqamətini müəyyənləşdirir. Təhlildə dil normasının sistem və struktur səviyyələrində kommunikativ sabitliyi təmin edən mexanizm olduğu vurğulanır. Norma dilin anlaşılmasını və sosial qəbulunu təmin edən əsas çərçivədir. “dil oyunları” isə bu normanı şüurlu və məqsədyönlü şəkildə dəyişdirərək dilin funksional yükünü artırır. *“Dil oyunları konseptual sistemin simmetriyasının pozulması hesabına öz stabilliyini itirir və sabit dil strukturları üzərində əməliyyatlar əsasında yeni dil strukturu əmələ gətirir”*⁴⁸. Bu dəyişiklik təsadüfi səhv və ya savadsızlıq kimi deyil, normanı dərindən mənimsəmiş adresantın intentional strategiyası kimi izah

---

⁴⁷ Hajiyeva, M.A. Variation of meaning based on communication function/ Hajiyeva, M.A.- Web of Science, Universidad Y Sociedad, Scientific magazine of the University of Cienfuegos Cienfuegos, Cuba: - 2024. – p.142-149, - p. 145

⁴⁸ Журавлева, О.В. Когнитивные модели языковой игры (на материале заголовков русских и английских публицистических изд) дис...канд. филол. наук. – Банаун, 2002, – 207 – с. S.8

edilir. Normadan yayınma burada ekspressivliyi gücləndirir, diqqəti cəmləyir və praqmatik təsir imkanlarını genişləndirir.

Yarımbənddə göstərilir ki, “dil oyunları” müxtəlif dil səviyyələrində realizə oluna bilər. Orfoepik, sözdüzəldici, leksik, morfoloji, sintaktik, orfoqrafik və punktuativ səviyyələrdə aparılan məqsədyönlü dəyişikliklər semantik istiqamətin yenidən qurulmasına xidmət edir. Bu səviyyələrarası qarşılıqlı təsir bəzən zəncirvari deformasiya effekti yaradır və mətn daxilində məna dinamizmini gücləndirir. Dekodlaşma prosesində isə resipientdən yalnız dil bilikləri deyil, həm də yüksək koqnitiv və mədəni baza tələb olunur. Bu isə “dil oyunu”nun selektiv təsir imkanlarını artırır. Media diskursu kontekstində «dil oyunları»nın nominativ və sintaktik mexanizmləri praqmatik meyarlarla uzlaşdırılır. *“Dilçiliyin norma məfhumu birmənalı olaraq deskriptiv kimi müəyyənləşdirilməlidir. Dil dərsləri ilə əlaqədar deskriptiv normalar düzgün dil istifadəsinə gətirir. O zaman norma məfhumu preskriptiv xarakter alır”*⁴⁹.

Auditorianın yaşı, dünyagörüşü, ideoloji və mədəni fonu nəzərə alınaraq seçilən ifadə vasitələri semiozis prosesində manipulyativ nəticələrə xidmət edir. Beləliklə, “dil oyunu” sistem, proses və nəticə xəttində diskursiv təsirin qurucu elementinə çevrilir. O, yalnız estetik və üslubi vasitə deyil, məna istehsalını və interpretasiya istiqamətini müəyyənləşdirən linqvosemiotik mexanizm kimi təqdim olunur. Həm deskriptiv normaları, həm də preskriptiv normaları pozmaq iqtidarına malik “dil oyunları” sayəsində dilin funksiyaları arasında bəzi uyğunluqların yeri dəyişdirilir. Sadə dil vahidləri üzərində mürəkkəb oyunlar qurulur. Onlar isə mürəkkəb strukturlu implisit kodları yaradır və qarşı tərəfi dərindən düşünməyə vadar edir.

“Normadan yayınmanın üç əsas vəziyyətini qeyd etmək olar:

1. *Qeyri-ixtiyari norma pozuntusu, bunu səhv adlandırırlar;*
2. *İxtiyari olaraq normanın pozulması, bunu da səhv adlandırırlar;*

---

⁴⁹ Coseriu, E. Einführung in die allgemeine Sprachwissenschaft. / E. Coseriu. – Tübingen: – 1988. – 284 s., – s.45

3. *Məqsədyönlü şəkildə dil oyunları məqsədilə pozulmuş dil normaları. Bununla savadlı insan, müəllim zarafatyana tərzdə deyə bilər: “Беру нОртфель, лОжу туда тетради, документы и иду в коллЕдж”*⁵⁰.

İlk iki pozuntudan fərqli olaraq, sonuncu norma pozuntusu «dil oyunu» kimi xarakterizə olunsada, onun mövqeyini tam şəkildə əhatələyə bilmir. Çünki “dil oyunları” nı yalnız zarafatlarla, kalamburlarla məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. Xüsusi məqsədlərə xidmət edən “dil oyunları” nın bu baxımdan şəxələri çox genişdir.

“Dil oyunları” vasitəsilə yaranan aktlaşmalar bu baxımdan asan başa gələn proseslərdən hesab olunmur. Məhz bu cür dil vahidləri sayəsində ünsiyyət prosesi mürəkkəbləşir, ortaya hər bir koqnitiv bazanın özünəməxsus maraqlı xüsusiyyətlərini çıxarmaq qabiliyyətinə malik olan kodlaşmalar çıxır. Bu zaman adresant dil normalarını niyə görə pozduğunu çox yaxşı bilir. Heç bir manevr, demək olar ki, elə-belə edilmir. Bu kodları qəbul edib dekodlaşdırmaq üçün də qarşı tərəf mükəmməl dil biliklərinə və mədəni biliklərə sahib olmalıdır.

Məqsədyönlü tərzdə pozulmuş dil normalarına media diskursu əhatəsində daha sıx-sıx rast olunur. Diskursiv mühitin mürəkkəb anlayışlarından olan media diskursu linqvistik faktlardan qeyri-adi istifadə etməklə manipulyasiya ilə bağlı strategiyaların ortaya çıxmasına xüsusi şərait yaradır.

“Media kodlara linqvosemiotik yanaşma” adlı ikinci yarım bənddə qənaətə gəlinir ki, media kodların cəmiyyətə təsir gücü onların yalnız informativ (deskriptiv) mahiyyəti ilə deyil, dil və qeyri-dil işarələrinin linqvosemiotik sistem daxilində praqmatik məqsədlə seçilib yerləşdirilməsi ilə müəyyənleşir. Bu yanaşmada media mətnləri ayrı-ayrı faktların sadə təqdimatı kimi deyil, işarə sisteminin planlı təşkili nəticəsində formalaşan kompleks kommunikativ konstruksiya kimi dəyərləndirilir. Dil vahidləri, vizual

---

⁵⁰ Велижанина, А.О., Кириллова, Н.Н., Филатова, В.В., Шарина, Л.Г. Русский язык и культура речи. Курс лекции. / – Нижний Новгород, – 2010, – 190 с., – с.76

elementlər, qrafik işarələr və digər semiotik vasitələr vahid məna istehsalı mexanizmi daxilində qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir və pragmatik məqsədə xidmət edir. Bu proses “sistem–proses–nəticə” xətti üzrə şərh olunur. Sintaqmatik və paradiqmatik əlaqələr mətn daxilində elementlərin düzülüşünü və seçimini müəyyənləşdirir, auditoriyanın koqnitiv bazası və mövcud toposlar isə interpretasiya istiqamətini formalaşdırır. “dil oyunları” sintaqmatikaya məxsus dil normalarını fərqli səviyyələr üzərində pozmaqla, dil norması mexanizmini mürəkkəbləşdirir. Bunu fərqli səviyyələrdə meydana çıxan qruplaşmalar kimi də qeyd etmək olar. *“Dil oyunu- dilin qeyri-düzgünlüyüdür (və ya qeyri-adiliyi) və ən vacibi isə budur ki, bu qeyri-düzgünlük şüurlu olaraq danışan (yazan) tərəfindən məqsədli şəkildə edilir”*⁵¹. Bu cür pozulan dil mexanizminə nümunə olaraq, aşağıdakı diskurs parçasını göstərək:

Ehct ksräs! Gmäëß eneir Sutide eneir Uvinisterät, ist es nchit witihcg, in wlecehr Rneflogheie die Bstachuebn in eneim Wort snid, das ezniige was wcthiig ist, das der estre und der leztte Bstabchue an der ritihcegn Pstoiin snid. Der Rset knan ein ttoaelr Bsinöldn sein, tedztorm knan man ihn onhe Pemoblre lseen. Das ist so, weil wir nicht jeedn Bstachuebn enzelin leesn, snderon das Wort als gzeans enkreenn. Ehct ksräs! Das ghet wicklirh! Und dfüar ghneen wir jrhläng in die Slhcue!

Şəkil 2.

Nümunədə yerləri səhv salınmış hərflərdən ibarət bir diskurs parçası verilmişdir. Bunu fonemlər üzərində qurulmuş oyun kimi də adlandırmaq olar. Onlar beyinə məxsus funksionallığın yoxlanılması üçün nəzərdə tutulmuşlar. Göründüyü kimi, fonematik səviyyədə törədilmiş norma pozuntusu bütöv diskursda xüsusi bir dəyişiklik etmişdir. Müəllif burada «dil oyunu» vasitəsilə xüsusi manevr işlətməmiş, yaradıcı fəaliyyəti ilə dil funksionallığını gücləndirmiş və diskursiv parçaya üslubi bir çalar gətirmişdir. Alman dilini müəyyən

⁵¹ Санников, В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. / В.З. Санников. – М.: Русские словари, – 1999. – 652 с., – с.23

səviyyədə bilən hər kəs üçün onların bərpası böyük problem yaratmır. Demək olar ki, bu proses avtomatik şəkildə baş verir. Mətnin də içində deyildiyi kimi, sözlərin ilk və son hərfi yerində verilmişdirsə, bunu bərpa etmək çətin deyil, çünki insan sözləri ayrı-ayrı hərflər şəklində deyil, bütöv söz formasında tanıyır. Bu kimi bacarıqlar hər kəsin koqnitiv bazasında olan linqvistik təcrübədən irəli gəlir.

Media diskursu sərhədlərə sığmayan, bəlli həcmi olmayan geniş bir substansiyadır. Onun istehsal və tanınma prosesləri koqnitiv sistemin ayrılmaz parçası olan dil vasitəsilə sosial situasiyaların nəzərə alınması ilə gerçəkləşir. *“Necə ki, diskurs sosial koqnisiyadır, sosial təcrübəni bilməyin sosial spesifik yollarıdır, elə onlar da sosial təcrübənin mətnlərdə təsviri üçün resursdur”*⁵². Hər bir dövrün özünəməxsus rakursu var. Dövlər dəyişdikcə, auditoriyalar dəyişir, eynilə analogi olaraq biliklərdə də dəyişikliklər nəzərə çarpır. Bu əsasdan əvvəlki dövrlərdə mövcud olan media diskursları ilə çağdaş dövrün cəmiyyətinə təsir etmək namümkün hala çevrilir. Çünki hər dövrün özünəməxsus mühiti və tələbatı var. Bunu media diskursunun konstituitiv əlamətləri üzərində daha aydın şəkildə görmək mümkündür. Bu baxımdan bütün media diskursları auditoriyanın maraq dairəsinə və zamanın arqumentlərinə uyğun olaraq kodlaşdırılır. Arqumentlər burada media diskursunun baza əsasları hesab olunurlar. Onlar auditoriya qarşısına çıxarılmış, eksplisit xarakterə malik göstəricilərdir. Bunların istifadə olunmasında əsas məqsəd auditoriyada xüsusi bir güvən, inam yaratmaqdır. Demək olar ki, bütün eksplisit arqumentlər alt qatda gizlədilən implisit informasiyalara xidmət edirlər. Bu baxımdan rasionel və emosional arqumentlərin kombinasiyası media kodlaşmasının təsir gücünü artırır və manipulyativ nəticəyə yönəlmiş struktur yaradır. Beləliklə, media diskursu yalnız faktları təqdim etmir, onları müəyyən ideoloji və qiymətləndirici çərçivədə yenidən qurur. Yarımbənddə media diskursunun dəyişkən konstituitiv əlamətləri də xüsusi vurğulanır.

---

⁵² Leeuwen, Th. van. Discourse and Practice. New tools for discourse analysis. N.Y.:Oxford, – 2008, – 172 p. – p.6

Aktual mövzu seçimi, iştirakçıların şərtiliyi və gündəmin konstruksiyası diskursun məzmununu və istiqamətini müəyyənləşdirir. Xüsusilə başlıq strategiyasının rolu ayrıca qeyd olunur. Başlıqların rematik və ya elliptik quruluşda kodlaşdırılması diqqəti cəmləyir, maraq yaradır və auditoriyanın ilkin interpretasiya çərçivəsini formalaşdırır. Bu mexanizm diqqət, maraq, arzu və hərəkət ardıcılığı üzərində qurulan təsir modelini işə salır və informasiyanın qəbul prosesini istiqamətləndirir.

Nəticə etibarilə eksplisit faktlar çox zaman implisit mesajların daşıyıcısına çevrilir. Media mətnlərinin adekvat anlaşılması üçün yalnız struktur təhlil kifayət etmir, kontekstual və pragmatik parametrlərin də nəzərə alınması zəruriyyət təşkil edir. Beləliklə, lingvosemiotik yanaşma media kodlarının manipulyativ potensialını üzə çıxarmaq və onların diskurs daxilində necə fəaliyyət göstərdiyini sistemli şəkildə izah etmək imkanı yaradır.

“Media kodlar və “dil oyunları” qarşılaşmasında lingvistik manevrələr” adlı üçüncü yarımbənddə vurğulanır ki, media kodlar və «dil oyunları»nın qarşılaşdığı müstəvidə lingvistik manevrələr dilin funksional potensialını (xüsusilə manipulyativ, ekspressiv və koqnitiv funksiyaları) maksimum dərəcədə aktivləşdirən strateji kodlaşdırma alətləri kimi çıxış edir. *“Oyun prosesində insan müxtəlif situasiyaları modelləşdirir (şüurlu olaraq onları yaradır), öz addımlarını hesablayır müəyyən dərəcəyə qədər hadisələrin inkişafını görməyi öyrənir”*⁵³. Bu müstəvidə dil vahidləri sadəcə ifadə vasitəsi deyil, məqsədyönlü istiqamətləndirmə mexanizminin tərkib elementi kimi fəaliyyət göstərir. Adresant manipulyator auditoriyanın psixoloji xüsusiyyətlərini, sosial mövqeyini və koqnitiv bazasını nəzərə alaraq nominasiyaları seçir, hadisələri müəyyən adlandırma çərçivəsində təqdim edir və bununla ilkin interpretasiya istiqamətini formalaşdırır. Təhlildə göstərilir ki, sintaqmatik və paradiqmatik oxlar üzrə yaradılan məqsədli sapmalar

---

⁵³ Норман, Игра на гранях языка./Норман.– Москва:Наука,–2006. – 344 с. – с.9

diskurs daxilində əlavə məna qatlarının formalaşmasına səbəb olur. Lokutiv səviyyədə neytral görünən ifadələr illokutiv planda müəyyən niyyət və istiqamət daşıyır, implicit mesajlar isə məhz bu struktur dəyişikliklər vasitəsilə ötürülür. Beləliklə, dilin səthi quruluşu ilə dərin pragmatik məqsəd arasında planlı əlaqə qurulur və dekodlaşma prosesi əvvəlcədən yönləndirilmiş çərçivədə baş verir. Normadan məqsədli kənarlaşdırma bu mexanizmin əsas komponentlərindən biri kimi təqdim olunur. Qrafik və fonetik kreativlik, leksik və semantik substitusiyalar, alınma sözlərin məqsədli işlədilməsi, antonimlik və omonimlikdən istifadənin yaratdığı çoxqatlılıq, eləcə də qeyri-aydın və çoxmənalı ifadələr manipulyativ effektin gücləndirilməsinə xidmət edir. Bu vasitələr auditoriyanın diqqətini cəlb etməklə yanaşı, interpretasiya imkanlarını məhdudlaşdırır və seçilmiş çərçivəni dominant edir.

Morfoloji və sintaktik taktikalarsa ayrıca vurğulanır. Əvəzliliklə “biz” kateqoriyasının qurulması, inversiya, sual və ritorik sual konstruksiyaları, eləcə də şəxssizləşdirmə formaları deylik indikatorlar kimi çıxış edir və resipientin mövqeyini diskurs daxilində müəyyən istiqamətə bağlayır. Bu üsullar vasitəsilə məsuliyyət bölgüsü, mövqe identifikasiyası və emosional fon formalaşdırılır. Nəticədə perlokutiv effekt, yəni inamın yaradılması, emosional reaksiya doğurulması, davranışa təhrik və mövqenin dəyişdirilməsi planlı şəkildə əldə olunur. Bu cür maraqlı göstəricilər əsasında ümumiləşmə aparmaq məqsədilə linqvosemiotik aspektdən media nümunələr həm sintaqmatik-paradiqmatik oxlar üzərində dilin dörd səviyyəsi boyunca, həm də pragmatik nöqteyi-nəzərdən lokutiv-illokutiv-perlokutiv incələmələrlə təhlillərə cəlb olunmuşdur.

Beləliklə, linqvistik maneərlər media diskursunda manipulyativ strategiyanın struktur əsasını təşkil edən sistemli və məqsədyönlü kommunikativ mexanizm kimi qiymətləndirilir.

Dissertasiyanın dördüncü fəslı **“Media diskursu performansında «dil oyunları»nın koqnitiv tədqiqı”** adlanır. Bu fəslin **“Beyin fəaliyyətində koqnitiv meyarlar”** adlı ilk yarıməndində müəllif bildirir ki, dil ilə beyin arasındakı əlaqə diskursun, xüsusilə media diskursunun manipulyativ potensialını

anlamaq üçün əsas açardır. Burada dil yalnız kommunikativ vasitə kimi deyil, idrak prosesinin ayrılmaz komponenti kimi nəzərdən keçirilir. Bəzi elmi ədəbiyyatlarda idraki və ya koqnitivlik kimi adlandırılan funksiya sosiallaşma mühitində iştirakı vacib olan məqamlardandır. Bu funksiya dildən istifadə prosesində hər kəsin koqnitiv bazasına əsaslanır. Dilə məxsus koqnitiv funksiyanın fəaliyyətinin araşdırılması kodlaşma-dekodlaşma prosesində beyinə aid olan bir sıra naməlum göstəricilərin aşkarlanması üçün vacib hesab olunur. Koqnitivistikanın meydana çıxması demək olar ki, öz başlanğıcını kompüter modellərində insan beyinə məxsus mexanizmin araşdırılmasından götürmüşdür. *“1980-ci illərə qədər koqnitiv psixologiyanın nəzəriyyədən öncəki metaforası kompüter obrazında saxlanılmışdı”*⁵⁴. Kompüter analogiyasında belə bir mexanizmin araşdırılması daha əlverişli bir mövqe yaradırdı. *“İnsani intellektə uyğun olaraq kompüter modelinin hazırlanması, insani yaddaşda informasiyaların saxlanılma arxitekturası, universal tapşırıqlar həlli kimi məsələlər bir sıra koqnitiv dönüşlərə səbəb oldu”*⁵⁵. Sanki kompüter fəaliyyəti burada beyin mexanizminin kiçik bir modelini xatırladırdı. Kompüter və insani beyinin fəaliyyəti arasında olan belə bir analogiya koqnitivistikanın diqqətini kompüterlərin informasiya ilə bağlı olan problemlərindən insan zəkasında olan informasiyalar mübadiləsinin təşkili vəziyyətinə yönləndirdi. *“İnsana məxsus koqnitiv sistem mərkəzi elektron hesablama maşınları kimi prosessordan və modullardan təşkil olunmuşdur”*⁵⁶. Bu kimi maraqlı yanaşmalar sayəsində kompüter sistemi analogiyasında nəzərdən keçirilən koqnitiv nəzəriyyədə “modulyarlıq” prinsipi elmi gündəmə daxil oldu.

---

⁵⁴ Bechtel, W. Philosophy of mind. An overview for cognitive science. /W. Bechtel. New Jersey. –Hillsdale, –1988. –184 p. –p.126

⁵⁵ Həjiyeva, M.A. The Leading Role of Language Phenomen in Brain Activity/ Həjiyeva, M.A. Khazar Journal of humanities and social sciences, Volume 23, N4, is indexed with the Thomson Reuters New Edition of Web of Science Xəzər Universiteti, Bakı, -2020. – p. 47-55, p.52

⁵⁶ Həjiyeva, M.A. Cognitive system and computer analogy/Copernicus International Journal/ –Киев: Гельветика, –2020. –p. 19-24

Diskursun təsir gücü məhz informasiyanın beyində necə emal olunması, hansı mental strukturlarla əlaqələndirilməsi və hansı kontekstual çərçivədə mənalandırılması ilə bağlıdır. Koqnitiv mexanizm informasiyanın sadəcə qəbul edilməsi deyil, onun mövcud biliklər, konseptlər və toposlar sistemi daxilində emalı və yenidən qurulması prosesidir. Bu proses selektiv diqqət, yaddaşın aktivləşməsi və assosiativ əlaqələrin qurulması kimi mərhələləri əhatə edir. Media mətnində təqdim olunan informasiya resipientin əvvəlcədən formalaşmış dünyagörüşü, ideoloji mövqeyi və mədəni təcrübəsi ilə toqquşur və həmin baza daxilində interpretasiya olunur. Bu səbəbdən eyni mətn müxtəlif auditoriyalar tərəfindən fərqli şəkildə qavranıla bilər. Yarımbənddə vurğulanır ki, beyin paralel və modulyar şəkildə fəaliyyət göstərir. Dilin qavranılması yalnız leksik-semantik modulun işi ilə məhdudlaşmır, vizual-perseptiv, emosional-assosiativ və yaddaşa bağlı modullar da eyni vaxtda aktivləşir. Media mətnlərində istifadə olunan “dil oyunları” məhz bu paralel aktivləşmə mexanizminə təsir göstərərək həm obrazlı, həm də verbal strukturlar yaradır. Bu, manipulyasiyanın yalnız linqvistik səviyyədə deyil, idraki səviyyədə reallaşdığını göstərir. Dilin strukturunda baş verən məqsədyönlü dəyişikliklər auditoriyanın emosional və konseptual reaksiyasını eyni anda istiqamətləndirə bilər.

Müəllifin qənaətinə görə, uğurlu media təsiri auditoriyanın koqnitiv bazasının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqdan asılıdır. Anadangəlmə və sonradan formalaşan konseptlər, freymlər və stereotiplər informasiyanın necə dekodlaşdırılacağını müəyyənləşdirən əsas çərçivələrdir. Diskurs daxilində bu strukturların aktivləşdirilməsi manipulyativ strategiyanın effektivliyini artırır. Məsələn, kollektiv yaddaşda möhkəmlənmiş obraz və ya stereotipə istinad informasiyanın daha sürətli və emosional şəkildə qəbul edilməsinə səbəb olur.

Beləliklə, manipulyasiya düşüncənin birbaşa və mexaniki idarə olunması deyil, mövcud mental strukturların istiqamətləndirilməsi və seçilmiş konseptlərin ön plana çəkilməsi prosesidir. Media diskursunda qurulan strategiyalar koqnitiv arxitekturanın modulyar prinsiplərinə uyğun şəkildə təşkil olunduqda

perlokutiv effekt daha güclü olur. Bu zaman auditoriyanın diqqəti konkret çərçivəyə yönəlir, alternativ interpretasiya imkanları azalır və nəticədə davranışa təsir ehtimalı artır. Bu yanaşma manipulyativ strategiyaların koqnitiv əsaslarını elmi şəkildə izah etməyə imkan verir və diskursun təsir mexanizmini daha dərindən anlamağa şərait yaradır.

“Manipulyativ strategiya və koqnitiv əlaqə” adlı ikinci yarımbənddə müəllif qənaətə gəlir ki, manipulyativ strategiyanın “işləkliyi” dilin özündən çox, onun toxunduğu koqnitiv qatların necə hərəkətə gətirilməsi ilə müəyyən olunur. Bu yanaşmada manipulyasiya dilin formal strukturlarında deyil, məhz həmin strukturların auditoriyanın idrak sistemində yaratdığı aktivləşmə mexanizmində axtarılır. Media diskursu bu baxımdan spontan və təsadüfi qurulmuş nitq deyil, əvvəlcədən planlaşdırılmış və müəyyən nəticəyə hesablanmış kommunikativ mexanizm kimi təqdim edilir. Media diskurslarında istifadə edilən dil adi ünsiyyət prosesində və digər diskurs növlərində istifadə olunan dildən mürəkkəbliyə baxımından seçilir. *“İnformasiyaların ötürülməsində iştirak edən dil insanların bir-birilə ünsiyyətdə istifadə etdikləri dilə uyğun deyil”*⁵⁷. Burada eksplisit informasiyalarla implisit informasiyalar arasında olan assimetriya digər diskurs növləri ilə müqayisədə dəyişik mövqə nümayiş etdirir. Kodların qarşı tərəfə ötürülməsi prosesində istifadə olunan strategiyalar bunu daha da dərinləşdirir. Belə bir mühitdə manipulyativliklə bağlı olan səviyyə yüksək həddə çatdığı üçün, dilin funksionallığı da müəyyən mənada özünəməxsus sərhədləri aşmış şəkildə üzə çıxır. Bu mexanizmin mərkəzində isə auditoriyanın konseptual sistemi dayanır. Konseptlər, freymlər, presedent fenomenlər və assosiativ şəbəkələr resipientin dünyanı qavrama formasını təşkil edən daxili xəritə rolunu oynayır. Hər bir yeni informasiya bu xəritə ilə müqayisə olunur, uyğunluq və ya ziddiyyət əsasında mənalandırılır. Adresant manipulyativ məqsədinə çatmaq

---

⁵⁷ Прибрам, К. Языки мозга / К. Прибрам. – Москва: Прогресс, – 1975. – 464 с. – с. 16

üçün məhz həmin xəritənin həssas nöqtələrini hədəfləyir. Çünki koqnitiv bazaya aparən ən qısa yol, adətən, artıq mövcud olan və mədəni yaddaşda möhkəmlənmiş kodlardan keçir. Tanış simvollar, kollektiv yaddaşda yer etmiş obrazlar və stereotiplər yeni informasiyanın qəbulunu sürətləndirir və müqaviməti azaldır. Müəllifin mövqeyinə görə, kodlaşma zamanı doğma konseptlərdən istifadə edilməsi xüsusi taktiki üstünlük yaradır. Belə konseptlər resipientdə psixoloji rahatlıq hissi doğurur, interpretasiya prosesini asanlaşdırır və emosional fonu sabitləşdirir. Bu şəraitdə yeni ideya və ya qiymətləndirmə həmin doğma tablo daxilində təbii davam kimi təqdim olunur. Nəticədə manipulyativ istiqamətləndirmə açıq müdaxilə kimi deyil, mövcud düşüncə sisteminin məntiqi genişlənməsi kimi qəbul edilir. *“Düşünmə baş verəndə beyin fəaliyyəti ortaya çıxır. Beyin fəaliyyəti isə fizioloji proseslər, bədən hərəkətləri vasitəsilə şərtlənir”*⁵⁸.

Beləliklə, manipulyasiya birbaşa təzyiq və ya açıq çağırış formasında deyil, mövcud konseptlərin semantik əhatəsinin genişləndirilməsi yolu ilə reallaşır. Hər bir konseptin arxa divarında dünyanı özündə əks etdirən ikonlar mövcuddur. İkonlardan indekslərə və simvollara olan keçid bəşəriyyətin tərəqqi yolunu xatırladır. İkonları ilkin propozisional məzmun da adlandırmaq olar. Həmin propozisional məzmunlar əldə olunmuş biliklər, təcrübələr, assosiasiyalar, təsəvvürlər və s. ilə bağlı olaraq təkmilləşir. Təkmilləşmiş hər bir propozisional məzmun bunlarla yanaşı özündə milli xüsusiyyətləri də cəmləşdirir. İnsan dünyanı anadangəlmə olaraq ona verilmiş beş duyğu üzvü vasitəsilə dərk edir. İnsan anadan olanda “ilkin propozisional məzmun” yığını onunla birlikdə mövcud olur. Sonradan duyğu üzvləri vasitəsilə koqnitiv mühitə daxil olan informasiyalar ilkin olaraq modulyar sistem tərəfindən ikonik olaraq qəbul edilir və formalaşır. J.Fodorun modulyarlıq nəzəriyyəsində olduğu kimi, bu, ontogenezin ayrılmaz bir parçası olaraq yaranır. Bu baxımdan ikonlar konsept formalaşmasının baza hissəsini təşkil edir.

---

⁵⁸ Серль, Дж. (1984). Сознание, мозг и наука. Посвящается Дагмар/ Перевод и примечания А.Ф.Грязнова/ –Москва: –1993. –110 с. –с.15

İnsan dünyanı kəşf edir, kəşf etdikcə adlandırır və özünkiləşdirir. Sonradan formalaşan koqnisiyalar həmin propozisiyaların əsasında daha mütəşəkkil forma alır.

J.Fodorun modulyarlıq nəzəriyyəsi burada koqnitiv arxitekturaya təsir göstərə bilən aspektlərdən də təhlillərə cəlb olunmuşdur. Fodor konsepsiyasına görə, koqnitiv arxitekturada paralel çoxluqlar sistemi mövcuddur və hər bir modul eyni zamanda müstəqil funksional bazaya da malikdir və ümumi arxitekturaya böyük təsir göstərir. “... *modul impulsları qəbul edən və bir-birinə yaxın yerləşən neyronların qarşılıqlı təsirinəticəsində əlaqələri təmin edən çoxfunksiyalı vahiddir*”⁵⁹. Məsələn, media diskursunda auditoriyanın gözü qarşısında canlandırılan hər hansı bir şəkli götürək:

Şəkil 2. Vizual kontrast və koqnitiv paralel emal mexanizmi

İstənilən media diskursunda ön planda təsvir olunan bu şəkil əslində media aktorun ötürmək istədiyi kodlardan biri kimi nəzərdə tutula bilər: təbiətin iki ayrı səhnəsi. Bunu modulyar prinsipə xidmət edən submodallıq kimi də adlandırmaq olar. Həmin anda fəaliyyət həm paralel, həm də müstəqil şəkildə işə düşür. Denotativ qatın

---

⁵⁹ Hajiyeva, M.A. The principle of modularity in the cognitive system/ Hajiyeva, M.A. - International Conference (V.I. Vernadsky Taurida National University). Kiyev: Гельветика, -2020.- p. 154-156, p. 155

konnotativ yüklə dəyişdirilməsi, freymlərin yenidən qurulması və assosiativ əlaqələrin gücləndirilməsi manipulyativ təsirin əsas mexanizmləri kimi təqdim olunur. Bu prosesdə auditoriya öz qərarının daxili məntiqdən doğduğunu düşünür, lakin həmin məntiqə aparan istiqamət əvvəlcədən diskurs daxilində qurulmuş koqnitiv çərçivə ilə müəyyənləşdirilmiş olur. Beləliklə, manipulyativ strategiya koqnitiv əlaqə vasitəsilə sosial davranışın və mövqenin formalaşdırılmasına xidmət edən incə, lakin təsirli mexanizm kimi izah edilir. Beyində müəyyənləşdirilən modulyarlıq, neyronların paralel funksionallığı ilə bağlı ideyalar koqnitivistikada yeni istiqamətlərin yaranmasına səbəb oldu. Həmin ərəfələrdə koqnitiv inqilab adlı yenilik bu ideyaları daha da təkmilləşdirdi.

“Media diskurslarında strateji “dil oyunları”nın koqnitiv xüsusiyyətləri” adlı üçüncü yarımbənddə qeyd olunur ki, media diskurslarında strateji “dil oyunları” sadəcə stilistik bəzək və ya ifadənin obrazlılığı deyil, koqnitiv idarəetməni təmin edən funksional mexanizmdir. Burada modulyarlıq konsepsiyası üzrə fəaliyyət göstərən koqnitiv sferanın manipulyasiya proseslərində ortaya çıxan məqamları araşdırmaya cəlb olunmuşdur. Media diskurslarında istifadə edilən dil adi ünsiyyət prosesində və digər diskurs növlərində istifadə olunan dildən mürəkkəblik baxımından seçilir. Bu mexanizm auditoriyanın şablon konseptlərini, presedent fenomenlərini və “doğma dünya” tablosunu aktivləşdirərək dekodlaşdırma prosesinə istiqamət verir, eyni zamanda eksplisit səviyyədə “neytral” görünən informasiyanın arxa planında implisit məqsədləri maskalayır. Məhz buna görə “dil oyunları” media-kodun ən həssas “idarəetmə düymələri” kimi çıxış edir: onlar konseptlərarası transformasiyanı sürətləndirir, semantik əhatəni yenidən paylayır, dəyərləndirmə çərçivəsini dəyişir və nəticədə resipientin qərarvermə trayektoriyasını manipulyatorun intensiyasına uyğun şəkildə tənzimləyir. Burada perlokutiv effekt təsadüfi nəticə deyil, konsept və freym səviyyəsində planlaşdırılmış təsirin məntiqi yekunudur. Belə bir münasibətlər əsasında tədqiqatda media diskursları üçün xüsusi bir model çərçivəsi yaradılmışdır. Modeldə ortaya çıxan transformasiya hadisəsi koqnitiv bazada baş verən dəyişikliklərin

əsas baza elementi kimi dəyərləndirilmişdir. Kodlarda həm eksplisit, həm də implisit tərəflər nəzərə çarpır. İstifadə olunan eksplisit kodlar vasitəsilə manipulyasiyanın əsl məqsədi və niyyəti gizli saxlanılır. Bütün eksplisit kodlar görünməyən implisit bazanın üzərində yerləşdirilir. *“Üzdə görünən səviyyə manipulyatorun əsl məqsədini qrimləyərək “əsatir” funksiyasını icra edir. Gizli səviyyədə isə həm təsir faktı, həm də məqsədlər adresatdan gizlədilmiş olur”*⁶⁰. Transformasiya hadisəsi bu zaman “dil oyunları” vasitəsilə işə düşür. Son məqamda stereotip konseptlər yerini yeni konseptlərə verir. *“Anlama transformasiya nəticəsində baş verir”*⁶¹.

Həmçinin vurğulanır ki, bu prosesin uğuru iki əsas şərtədən asılıdır: birincisi, adresant-manipulyatorun auditoriyanın koqnitiv bazasına (stereotiplər, assosiativ şəbəkə, mədəni yaddaş, situativ gözləntilər) dərinədən bələd olması; ikincisi isə həmin bazaya uyğun “açar sözlər”, metafor-metonomik quruluşlar, təkrarlar, qrafik-vizual həllər, səs və ritm kimi multimodal vasitələrin məqsədyönlü şəkildə seçilməsidir. Bu media diskursunda işlədilən metaforik ifadələr “dil oyunu” mexanizmini formalaşdırır və nəhayətdə auditoriyada yaradılan perlokutiv effektin güclənməsinə səbəb olur. Mürəkkəb xarakteri ilə digər linqvistik vahidlərdən fərqlənən “dil oyunları” rahatlıqla mental zonaya nüfuz etməklə orada müəyyən dəyişikliklər yaradır. Bunun sayəsində dilin bu qeyri-adi mexanizmi mental zonada olan konseptual əhatəni başqa bir situasiya ilə bağlı konseptual əhatəyə transformasiya edir.

Konseptlərarası transformasiya hadisəsini gerçəkləşdirməyə çalışan manipulyator linqvistik maneərlərlə koqnitiv bazaya təsir göstəmək iqtidarında olan bir sıra taktikalara müraciət edir. Beyinə məxsus avtomatlaşmanın həyata keçirilməsində təkrarlanan linqvistik kodlar böyük rol icra edirlər. Gündəlik olaraq, KİV kanalları vasitəsilə çox qısa aramlarla eyni informasiyanın dəfələrlə nəzərə çatdırılması bunun üçün əsl nümunədir. Bu təbirdə duyğu

---

⁶⁰ Доценко, Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. / Е.Л. Доценко.–М.: ЧеРо, Изд-во МГУ, –1997. – 344 с.–с.205

⁶¹ Məmmədov, A., Məmmədov, M. Diskurs tədqiqi. Bakı: BDU, 2016.- 112s.- s. 29

üzlərindən keçərək dinləyicinin mental bazasına göndərilən kodlar modulyar prinsipə uyğun olaraq avtomatik şəkildə üst qatın dekodlaşması ilə qısamüddətli yaddaşa, təkrarların çoxalması ilə sonradan uzunmüddətli yaddaşa ötürülür və stereotip konseptlər halında özünə yer edir.

Şəkil 3. Təkrar vizual kodlaşma vasitəsilə stereotip konseptin formalaşdırılması

Stereotip konseptlərə yol azmaq бзын “azar sızlәр” taktikasından istifadə hallarına da rast olunur. Nьmunə olaraq turizm sahəsinə aid media diskursu бzərində bunu nəzərdən keçirək: “Qafqaz Yeddi Gozel hoteli Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biri olan Qəbələ şəhərində yerləşir. Bu komfortlu hotelin qonaqları istədikləri zaman fitnes mərkəzinin xidmətlərindən, masaj kabinetindən və saunadan istifadə edə bilərlər. Qonaqlar üçün açıq hovuz və müasir SPA mərkəzi də fəaliyyət göstərir”. Burada istifadə olunan бəzi azar sızlərə nəzər salaq: Azərbaycanın ən gözəl guşələrindən biri, komfortlu hotel, fitnes mərkəzi, SPA mərkəzi, açıq hovuz və s. Azərbaycanlılara məxsus assosiativ şəbəkədə mövcud olan stereotip konseptlərin nəzərə alınması ilə yaradılmış kodlar bu dəfə auditoriya davranışının və düşüncəsinin idarə olunmasına yönləndirilmişdir.

Konseptlərarası transformasiya hadisəsini digər tərəfdən «dil oyunları»nı yaradan linqvistik və ritorik vasitələrlə əlaqələndirmək mümkündür. Ritorik vasitələr qismində çıxış edən koqnitiv metaforlar, koqnitiv metonimiyalar, təkrarlar, ellipslər, ironiyalar və s. «dil oyunları»nın əsas vahidləri hesab olunur. “*Metaforlar burada xüsusi məqsədlərlə yaradılır və bu zaman onlar koqnitiv strukturdakı “məqsədlə” koqnitiv strukturdakı “mənəvi” qarşılaşdırır... Belə halda konseptual metaforlar əsasında iki bilik strukturu qarşı-*

qarşıya gəlir- mənbənin koqnitiv strukturu və “məqsədin” koqnitiv strukturu”⁶². Nümunə olaraq, çıxışlarında tez-tez metaforik ifadələrdən istifadə edən Recep Tayyip Erdoğanın 29 may 2024-cü il tarixində AK Parti Grup iclasında İsrailin törətdiyi soyqırımla bağlı çıxışından götürülmüş ifadəyə nəzər salaq:

“İçinizdə insanlıqdan qırıntı qalmadımı? Heçmi vicdanınız yox? Heçmi insafınız yox?...Dünya bir xəstənin, bir manyakın, bir psixopatın, Netanyahu deyilən, qanla bəslənən vampirin barbarlığını izləyir, həm də canlı yayında izləyir. Ey Amerika dövləti, bu qan sənə əlinə də bulaşmışdır”. Bu media diskursunda işlədilən metaforik ifadələr “dil oyunu” mexanizmini formalaşdırır və nəhayətdə auditoriyada yaradılan perlokutiv effektin güclənməsinə səbəb olur. Burada istiqamətlənmiş “oyunvari” kodlaşma Netanyahu və qanla bəslənən vampir arasındakı konseptləri bir-birinə yaxınlaşdırdığı kimi Amerika və qana bulaşmış qatil arasındakı konseptləri də bir-birilə əlaqələndirir. Əsas məqsəd konseptlərarası əlaqələr sayəsində həmin obyektlərlə bağlı mövcud olan konseptlərdə dəyişikliklər yaratmaqdır. Burada koqnitiv bazada transformasiya hadisəsinə səbəb olan taktikalardan bəzilərini diqqətə çatdırdıq. Araşdırma zamanı isə bunlar fərqli dillərdən götürülmüş media nümunələr üzərində geniş təhlillərə cəlb olunmuşdur.

Beləliklə, strateji “dil oyunları” media diskursunun strukturunda konseptlərin “köhnə” semantik çərçivədən “yeni” semantik çərçivəyə keçirilməsini təmin edən əsas transformasiya aləti kimi nəzərdən keçirilir. Linqvosemiotik səviyyədə kodlaşan bu alət koqnitiv səviyyədə yeni interpretasiya vərdişləri, yeni qiymətləndirmə sxemləri və nəticə etibarilə yeni davranış impulsları formalaşdırır. Bu qənaət, media diskurslarının təhlilində «dil oyunu» fenomeninin həm koqnitiv, həm də linqvosemiotik müstəvilərdə paralel izlənməsinin zəruriliyini bir daha əsaslandırır.

---

⁶² Лакофф, Дж., Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. М.: Едиториал УРСС, 2004.- 256 с.- с. 213

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində aparılmış çoxşaxəli və integrativ tədqiqatın yekun ümumiləşdirmələri sistemləşdirilmiş, qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrdən irəli gələn elmi nəticələr konseptual şəkildə ifadə olunmuşdur.

Aparılmış çoxşaxəli, mərhələli və integrativ xarakter daşıyan tədqiqat nəticəsində media diskursu performansında media mətnlərin linqvosemiotik və koqnitiv mahiyyəti sistemli, kompleks və çoxsəviyyəli şəkildə araşdırılmış, onların struktur, funksional, ideoloji, pragmatik və interpretativ xüsusiyyətləri elmi əsaslarla müəyyənləşdirilmişdir. Tədqiqat prosesi yalnız ayrı-ayrı dil faktlarının təsviri ilə məhdudlaşmamış, “dil oyunu”nun media diskursunda fəaliyyət mexanizmi bütöv sistem daxilində — tekstual, kontekstual və mental səviyyələrin qarşılıqlı təsiri kontekstində təhlil olunmuşdur. Dissertasiya çərçivəsində diskurs nəzəriyyəsi, semiotika, pragmatikalistika, dil fəlsəfəsi, koqnitiv dilçilik və kommunikasiya nəzəriyyəsinin əsas müddəaları konseptual sintez yolu ilə bir araya gətirilmiş, müxtəlif nəzəri yanaşmalar arasında metodoloji körpü yaradılmışdır. Bu integrativ yanaşma nəticəsində media diskursunun performativ təbiəti, onun yalnız informasiya ötürməsinə deyil, həm də reallığı strukturlaşdıran və ideoloji çərçivəyə salan mexanizm kimi çıxış etməsini əsaslandırılmışdır.

Formalaşdırılmış vahid analitik model “dil oyunu”nun diskurs daxilində həm açıq, həm də implisit səviyyədə necə işlədiyini göstərməyə imkan vermişdir. Model çərçivəsində kodlaşma və dekodlaşma proseslərinin xətti deyil, paralel və qarşılıqlı təsir əsasında baş verdiyi, verbal və vizual elementlərin eyni vaxtda koqnitiv sistemin müxtəlif modullarını aktivləşdirdiyi müəyyən edilmişdir. Bununla da media diskursu performansında “dil oyunu”nun yalnız üslubi effekt yaratmaq vasitəsi deyil, konseptual transformasiya mexanizmi olduğu elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Tədqiqatın ümumi nəticəsi kimi göstərilmişdir ki, “dil oyunu” fenomenini linqvistik səviyyədə struktur dəyişikliklər ilə məhdudlaşmır, o, bu kimi münasibətlərdə auditoriyanın mental modellərinin yenidən qurulmasına, ideoloji istiqamətin formalaşdırılmasına və qavrayış prosesinin yönləndirilməsinə xidmət

edən çoxqatlı diskursiv mexanizmdir. Çünki “düşüncədən dünyaya” (mind to world) formatına uyğunlaşdırılan “dil oyunu” mexanizmi kodlaşmaları implisit qatlarda faktlar üzərində deyil, şərtlər üzərində formalaşdırır.

Tədqiqatın birinci mərhələsində diskurs anlayışının nəzəri əsasları sistemli şəkildə dəqiqləşdirilmiş, onun klassik mətn anlayışından fərqləndirici cəhətləri konseptual müstəvidə əsaslandırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, mətn daha çox strukturlaşdırılmış dil vahidlərinin formal və qrammatik ardıcılığını ifadə etdiyi halda, diskurs həmin mətnin sosial mühitdə reallaşma forması, kommunikativ akt daxilində funksionallaşması və interpretativ proseslərlə əlaqəli dinamik fəaliyyəti kimi çıxış edir. Diskurs yalnız leksik-semantik strukturların məcmusu deyil, sosial institutlar, ideoloji çərçivələr, mədəni kodlar və kommunikativ niyyətlər tərəfindən istiqamətləndirilən çoxqatlı sistemdir. Bu baxımdan diskurs mətnin statik mövcudluğunu aşaraq, onu sosial praktikalar daxilində hərəkətə gətirən performativ mexanizm mövqeyində qarşımıza çıxarır.

Araşdırma nəticəsində göstərilmişdir ki, media mühitində diskurs informasiyanın neytral ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, o, sosial reallığın interpretasiyasını, normativ çərçivələrin formalaşdırılmasını və kollektiv təsəvvürlərin istiqamətləndirilməsini təmin edən konstruktiv funksiya daşıyır. Media diskursu ictimai gündəmin qurulmasında, prioritetlərin müəyyənləşdirilməsində və dəyərlər sisteminin modelləşdirilməsində aktiv rol oynayır və özündə normal mənadan çox törəmə mənaları ehtiva edir. Bu səbəbdən media diskursunun təhlili yalnız struktur-semantik səviyyədə deyil, həm də kontekstual, praqmatik, ideoloji və koqnitiv parametrlər nəzərə alınmaqla aparılmışdır. Tədqiqat sübut etmişdir ki, media diskursu mətnin genişləndirilmiş forması kimi deyil, sosial-koqnitiv interaksiya müstəvisində baş verən kompleks kommunikativ proses kimi dəyərləndirilir. Beləliklə, media diskursu anlayışının nəzəri çərçivəsinin dəqiqləşdirilməsi sonrakı mərhələlərdə “dil oyunu”nun funksional təhlili üçün metodoloji baza rolunu oynamışdır.

Tədqiqat nəticəsində media diskursunun fəaliyyət, davranış, hərəkət, dinamika və “mental orqan” faktoru ilə olan bağlılığı onu kommunikativ nəzəriyyə ilə koqnitiv dilçiliyin kəsişmə nöqtəsinə gətirib çıxarmışdır. Belə bir əhatə dairəsində institutional diskurs növü olan media diskursunun əsas vəzifə öhdəlikləri eksplisitlikdən çox implisit mənalardan istifadə etməklə, təsiredici funksiya sayəsində onun manipulyativliklə bağlı olan xarakterini müəyyən etməyə xidmət etmişdir. Xüsusi aktlar vasitəsilə gerçəkləşdirilən manipulyasiya hadisəsi davranışın tərkibinə daxil olub, özündə psixolinqvistik parametrləri ehtiva edir. Media aktlarla əlaqəli olan bu davranış növü danışq fəaliyyətinə xas üç faza üzərində gerçəkləşsə də, media “layihənin” strateji taktikalarının əsas yükünü daşıyan analitik-sintetik fazanın sayəsində digər davranış növlərindən fərqləndirilmişdir.

İkinci mərhələdə manipulyativ strategiyalara xidmət edən “dil oyunu” anlayışının meydana gəldiyi dil fəlsəfəsi müstəvisi əsaslı şəkildə araşdırılmış, onun linqvistik, koqnitiv mexanizmlərə xidmət edən maneələri aydınlıq gətirilmişdir. Bir tərəfdən “dil oyunu” anlayışının kommunikativ situasiya, sosial kontekst və iştirakçıların niyyəti ilə olan bağlılığı, digər tərəfdən media diskursunda mövcud olan pragmatik situasiyalar, diskursun tərəfləri arasındakı münasibətlər, implikasiya, presuppozisiya və propozisiya kimi göstəricilər araşdırmanın istiqamətini dil fəlsəfəsi tərəfə yönləndirmişdir. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, media diskursunun manipulyativ xarakteri bəzən dünya gerçəkliklərinin dəyişdirilməsinə, hətta bəzən dünyanın idarə edilməsinə də xidmət edir. Belə bir mövqedə “dil oyunu” mexanizmi media diskursunun vacib göstəricisi kimi dünya-dil-düşüncə trixatomiyasına təsir göstərir. Bu anlayışlara aydınlıq gətirmək məqsədilə, fəsilə rəşionalizm və irrəşionalizm istiqamətlərinə əsaslı şəkildə aydınlıq gətirilmiş, məna və istifadə arasındakı münasibətlərin izahında kontekst faktorunun həlledici rolu əsaslandırılmışdır. Fəsilə dil fəlsəfəsi müstəvisində yaranan metodoloji problemlər sistemləşdirilmiş və müəyyənləşdirilmişdir ki, “dil oyunu” fenomenini normativ dil modeli ilə kommunikativ

praktikada yaranan real istifadələr arasındakı fərqi üzə çıxarmaq və qəbuledici tərəfi idarə etmək iqtidarına malikdir. Bunlarla yanaşı “dil oyunu”nun dil fəlsəfəsi çərçivəsində göstərilən əlamətləri əsasında manipulyativ, ironik, implisit və praqmatik çalarları ortaya çıxarılmışdır. Eyni zamanda “dil oyunu”nun estetik vasitə arxasında saxlanılan əsl sosial təsir mexanizmi kimi əlaməti də tədqiqi yolla əsaslandırılmışdır. Araşdırmanın gedişatına uyğun olaraq, “dil oyunu”nun diskursiv funksionallığı müəyyən edilmiş, onun semantik və praqmatik komponentləri ayrılmış və media əhatədə aparıcı xüsusiyyətləri formalaşdırılmışdır. Mərhələdən əldə olunmuş nəticələr dissertasiyanın praktik təhlilləri üçün nəzəri-metodoloji baza kimi ortaya çıxarılmışdır.

Üçüncü mərhələdə “dil oyunu”nun linqvosemiotik strukturu sistemli şəkildə təhlil edilmiş və onun media diskursunda işarə münasibətləri kontekstində funksional xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Araşdırma göstərmişdir ki, “dil oyunu” yalnız leksik və sintaktik səviyyədə struktur dəyişikliklər ilə məhdudlaşmır, o, işarə sisteminin daxili münasibətlərini yenidən təşkil edən və semantik istiqamətlənməni dəyişdirən kompleks mexanizm kimi çıxış edir. İkon, indeks və simvol münasibətləri çərçivəsində aparılmış təhlil sübut etmişdir ki, media diskursunda işarə ilə referent arasındakı əlaqə sabit və dəyişməz deyil, məqsədyönlü şəkildə mütəmadi olaraq yenilənəndir. Bu yenidənqurma prosesi vasitəsilə müəyyən assosiasiyalar gücləndirilir, digərləri isə arxa plana keçirilir və nəticədə auditoriyanın perseptiv trayektoriyası əvvəlcədən istiqamətləndirilir.

Müəyyən edilmişdir ki, başlıq strategiyaları, metaforik modellər, semantik sürüşmələr, aktual üzvlənmə və fokuslama mexanizmləri media diskursunda “dil oyunu”nun əsas linqvosemiotik alətləri kimi çıxış edir. Bu alətlər vasitəsilə informasiya strukturlaşdırılır, müəyyən semantik komponentlər vurğulanır, digərləri isə kölgədə saxlanılır. Beləliklə, media mətnləri informasiyanı sadəcə təqdim etmir, onu müəyyən çərçivədə kodlaşdırır və şərh üçün hazır interpretativ platforma yaradır. Diskurs daxilində işarə sistemlərinin məqsədyönlü manipulyasiyası ideoloji

və emosional yönləndirməni gücləndirir, mətnin qəbul prosesini selektiv xarakterə salır. Tədqiqat nəticəsində əsaslandırılmışdır ki, media diskursunda “dil oyunu” semiotik səviyyədə sabit və dinamik elementlərin qarşılıqlı münasibəti əsasında fəaliyyət göstərir. Sabitlik kommunikativ legitimliyi və normativ çərçivəni qoruyur, dinamiklik isə yeni məna qatlarının yaradılmasına və implisit semantik transformasiyaya imkan verir. Bu qarşılıqlı münasibət diskursun təsir mexanizmini gücləndirir və onu yalnız informativ deyil, eyni zamanda ideoloji-strukturlaşdırıcı sistemə çevirir. Beləliklə, “dil oyunu”nun linqvosemiotik təhlili media diskursunun işarəvi təbiətini və onun manipulyativ potensialını daha aydın şəkildə üzə çıxarmağa imkan vermişdir.

Dördüncü mərhələdə tədqiqat koqnitiv müstəviyə sistemli şəkildə keçirilmiş və media diskursu performansında “dil oyunu”nun insanın mental strukturlarına təsir mexanizmi kompleks şəkildə əsaslandırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, “dil oyunu”nun təsiri yalnız linqvistik strukturun dəyişdirilməsi ilə məhdudlaşmır, o, auditoriyanın mövcud konseptual xəritələri, freymləri və mental modelləri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girərək onların yenidən təşkilinə səbəb olur. Media diskursunda yaradılan semantik sürüşmələr və qrafik-vizual kodlaşmalar koqnitiv sistemin müxtəlif modullarını paralel şəkildə aktivləşdirir və qavrayış prosesini selektiv istiqamətdə formalaşdırır.

Tədqiqat nəticəsində əsaslandırılmışdır ki, verbal və vizual elementlərin eyni diskurs daxilində sinxron fəaliyyəti modulyarlıq prinsipi əsasında izah oluna bilər. Yəni informasiya təkə ardıcıl deyil, paralel şəkildə emal olunur: leksik-semantik modul, vizual-perseptiv modul və emosional-assosiativ modul eyni vaxtda işə düşür. Bu paralellik auditoriyanın diqqətini konkret istiqamətə yönəldir, müəyyən freymlərin aktivləşməsinə səbəb olur və alternativ interpretasiya imkanlarını məhdudlaşdırır. Nəticədə qavrayış prosesi şüuraltı mexanizmlər vasitəsilə strukturlaşdırılır və “doğru dünya” tablosu müəyyən diskursiv çərçivə daxilində formalaşdırılır. Araşdırma göstərmişdir ki, manipulyasiya hadisəsi yalnız mətn səviyyəsində deyil, həm də konseptual səviyyədə reallaşır. “Dil

oyunu” vasitəsilə yaradılan implisit məna qatları mövcud stereotipləri gücləndirə və ya yeni assosiativ əlaqələr yarada bilər. Bu proses koqnitiv avtomatlaşma və selektiv diqqət mexanizmləri ilə sıx bağlıdır. Media diskursu performans bu baxımdan reallığın passiv təsviri deyil, konseptual yenidənqurma və interpretativ istiqamətləndirmə prosesidir.

Beləliklə, dördüncü mərhələdə sübut edilmişdir ki, “dil oyunu” media diskursunda koqnitiv təsirin əsas alətlərindən biri kimi çıxış edir və onun manipulyativ potensialı məhz mental strukturların transformasiyası vasitəsilə reallaşır. Bu nəticə diskursun yalnız semiotik deyil, eyni zamanda koqnitiv-psixoloji hadisə olduğunu təsdiq edir və integrativ koqnitiv-diskursiv yanaşmanın zəruriliyini elmi şəkildə əsaslandırır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, media diskursu performans koqnitiv və semiotik sistemlərin qarşılıqlı təsiri əsasında formalaşan kompleks hadisədir. “Dil oyunu” bu sistem daxilində dil normalarının pozulmasını gerçəkləşdirməklə, məqsədyönlü transformasiya vasitəsilə yeni semantik və ideoloji çalarlar yaradır. Bu mexanizm diskursun həm açıq, həm də implisit səviyyədə təsir gücünü artırır.

Dissertasiya çərçivəsində diskursun tekstual, kontekstual və koqnitiv səviyyələrini birləşdirən konseptual model təklif edilmişdir. Bu model kodlaşma–dekodlaşma prosesinin yalnız xətti deyil, paralel və interaktiv xarakter daşdığını göstərir. Modelə əsasən, adresant-manipulyator, media kodu və auditoriya arasında münasibət qarşılıqlı və dinamik xarakter daşıyır, interpretasiya prosesi isə əvvəlcədən mövcud olan mental strukturlar əsasında həyata keçirilir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, media diskursunda “dil oyunu” manipulyativ, ideoloji və interpretativ potensialı aktivləşdirən əsas mexanizmlərdən biridir. Onun funksional tipologiyasının müəyyənləşdirilməsi diskursun təsir mexanizmini izah etməyə, media mətnlərinin semantik-struktur təhlilini dərinləşdirməyə və ideoloji kodların aşkarlanmasına imkan verir.

Aparılmış tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

- Media diskursu performansında “dil oyunu”nun linqvosemiotik və koqnitiv mexanizmləri ilk dəfə integrativ model əsasında sistemləşdirilmişdir.
- “Dil oyunu”nun manipulyativ potensialı konseptual strukturların transformasiyası kontekstində əsaslandırılmışdır.
- Diskursun tekstual, kontekstual və mental səviyyələrini birləşdirən analitik model təklif edilmişdir.
- Media diskursunda sabitlik–dinamiklik antinomiyasının funksional mexanizmi müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti diskursologiya, praqmalinqvistika və koqnitiv dilçilik istiqamətlərində aparılan araşdırmalar üçün metodoloji baza yaratmasında özünü göstərir. Praktiki əhəmiyyəti isə media mətnlərinin təhlili, manipulyativ strategiyaların identifikasiyası və auditoriya yönləndirilməsinin mexanizmlərinin aşkarlanması baxımından mühümdür.

Beləliklə, dissertasiyada media diskursu performansında “dil oyunu” fenomeni yalnız üslubi vasitə kimi deyil, sosial-ideoloji və koqnitiv transformasiya mexanizmi kimi əsaslandırılmışdır. Aparılmış tədqiqat diskurs təhlili üçün yeni integrativ yanaşma modeli təqdim edir və media mətnlərinin çoxsəviyyəli interpretasiyası üçün konseptual çərçivə formalaşdırır. Əldə edilmiş nəticələr gələcək tədqiqatlar üçün geniş perspektivlər açır və “dil oyunu”nun diskursiv fəaliyyət mexanizminin daha dərinədən öyrənilməsi istiqamətində yeni elmi imkanlar yaradır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin nəşr olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Konseptual sistem və onun daşıyıcıları // – Bakı: – 2018, Filologiya məsələləri “Elm və təhsil” N 10 – s.74-83
2. Ünsiyyət prosesində linqvofəlsəfi konsepsiya// – Bakı: – 2018, Elmi xəbərlər. ADU. – s.3-9

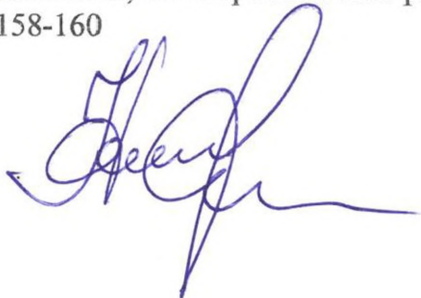
3. Beyin fəaliyyətinin linqvosemiotik problemi // – Bakı: – 2018 Tətbiqi dilçiliyin müasir problemləri. III Beynəlxalq elmi konfrans. ADU. – s. 227
4. The leading role of language phenomen in brain activity// – Bakı: – 2020 Khazar Journal of humanities and social sciences, Xəzər Uniuersiteti – s.46-55
5. Cognitive system and computer analogy// – Kiyev: – 2020 Copernicus İnternational Journal, Том 31 (70). N3.Гельветика. – s.19-24
6. The principle of modularity in the cognitive system// – Kiyev: – 2020 Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans (V.İ. Vernadsky Taurida National University). Гельветика. – s. 154-156
7. Dünyanın dil mənzərəsinin yaranma xüsusiyyətləri// – Bakı: – 2021 “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” Respublika elmi-praktik konfransı, ADU – s.116-117
8. Medya pazarında kodlarla manipulyasyon// – Kipr: – 2021 İnternational Online Conference on Economics and Social Sciences, Cyprus Science University, – Kyrenia: N 6 – s.114-119
9. Sosioliqviistik nəzəriyyə əhatəsində dil funksionallığı // – Ukrayna: – 23.04.2022 The XXV İnternational Scientific Symposium (Civilizational bridgs between people and cultures) – s.27-30
10. Dil funksionallığına təsir edən «dil oyunları»// – Bakı: – 2023 Elmi xəbərlər ADU №1, – s. 55-59
11. „Dil oyun“larının manipulyativ xarakteri// – Bakı: – 2023 Hamlet İsxanlının 75 illiyinə həsr olunmuş “Humanitar elmlər yeni paradigmlar kontekstində” adlı beynəlxalq elmi konfrans – s. 111-113
12. Adresant-adresat münasibətləri// – Bakı: – 2023 Azərbaycan Universiteti VI Respublika elmi-praktik konfransı – s.88-90
13. The appearance of the philosophy of language// – Amsterdam: – 2023. “The XXXV International Scientific Symposium "Mahmud Kashgari: Common Heritage of the Turkic World", – p. 61-64

14. The impact of transferred information on the explicit and implicit system in the media market Cuba. – 2024 *Universidad Y Sociedad*, Universidad de Cienfuegos "Carlos Rafael Rodríguez" – s. 161-166.
15. Variation of meaning based on communication function// Cienfuegos, Cuba. 2024 *Universidad Y Sociedad* | *Scientific magazine of the University of Cienfuegos*, – s.142-149
16. Dil fəlsəfəsi müstəvisində dil və dünya// Dil və ədəbiyyat, 2 (125). Beynəlxalq elmi jurnal BDU, – Bakı – 2024 – s.64-66
17. Media kodların praqmatik göstəriciləri// Elmi Xəbərlər (Humanitar elmlər seriyası) № 2, Qərbi Kaspi Universiteti, – Bakı – 2024, – s. 5-9
18. Reklam diskursunda kodlaşmanın xarakterik xüsusiyyətləri// *Filologiya məsələləri* N7, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnstitutu «Elm və təhsil» nəşriyyatı, – Bakı – 2024, – s.435-442
19. Konseptlərin koqnitiv bazadakı rolu// Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi N3 , – Bakı: – 2024, – s. 40-45
20. Linqvosemiotik işarələrin fəaliyyət mexanizmi// Elmi əsərlər Cild 20 N3(59), Bakı Qızlar Universiteti, – Bakı – 2024, – s. 196-203
21. Media diskursu əhatəsində «dil oyunu» mexanizmi// Elmi xəbərlər ADU, Bakı 2024, s.41-46
22. Koqnitiv linqvistika ilə neyrolinqvistikanı birləşdirən orta q maraqlı// Naxçıvan Dövlət Universiteti. Elmi əsərlər N3, Naxçıvan – 2024, – s. 20-25
23. Manipulyativ startegiyaya xidmət edən «dil oyunları»// *Filologiya məsələləri* N8, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnstitutu «Elm və təhsil» nəşriyyatı, – Bakı – 2024, – s.120-130
24. Kompüter və insan analogiyasında linqvo-koqnitiv xüsusiyyətlər// Dil və ədəbiyyat, 3(126). Beynəlxalq elmi jurnal, BDU, – Bakı – 2024, – s.77-80
25. Лингвoseмиотические и когнитивные аспекты «языковых игр»// Казахский национальный университет имени аль-Фараби, – 2024. – s. 29-34

26. Kodlaşma-dekodlaşma prosesinə təsir edən praqmatik amillər// -
İnternational Congress of modern scientific research, - London-
2026, s.127-131

27. Dil və hafizənin ortaq semiotik bazası // Humanitar elmlərin
öyrənilməsinin aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi N1, -
Bakı: - 2026, - s. 26-32

28. Media diskursunda tərəflərarası münasibətlər// - Azərbaycan
Universiteti, IX Respublika elmi-praktik konfransı – Bakı: – 2026,
s.158-160

A handwritten signature in blue ink, consisting of several loops and a long horizontal stroke at the end.

Dissertasiyanın müdafiəsi 23 İyun 2026-cı il tarixində saat 11:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən FD 1.06 Dissertasiya şurasının bazasında olan BED 1.06 Birdəfəlik Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 20 May 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.05.2026

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 84 188

Tiraj: 100